

RENATI DESCARTES
MEDITATIONUM
DE PRIMA
PHILOSOPHIA
IN QUIBUS DEI EXISTENTIA & ANIMAE A
CORPORE
DISTINCTIO DEMONSTRATUR *

PRIMA

De iis quae in dubium revocari possunt.

Animadverti jam ante aliquot annos quàm multa,
ineunte aetate, falsa pro veris admiserim, ⁽³⁾& quàm
dubia | sint quaecunque istis postea superextruxi, ⁽⁴⁾ac [8] (1-e éd.)
5 proinde funditus omnia semel in vitâ esse evertenda,
atque a primis fundamentis denuo inchoandum, si
quid aliquando firmum & mansurum cupiam in scien-
tiis stabilire ; ⁽⁸⁾sed ingens opus esse videbatur, eamque
aetatem expectabam, ⁽⁹⁾quae foret tam matura, ut ca-
10 pessendis disciplinis aptior nulla sequeretur. ⁽¹⁰⁾Quare
tamdiu cunctatus sum ut deinceps essem in culpâ,
⁽¹²⁾si quod temporis superest ad agendum, deliberando
consumerem. ⁽¹³⁾Opportune igitur hodie mentem curis

РЕНЕ ДЕКАРТ

МЕДИТАЦІЇ

ПРО ПЕРШУ

ФІЛОСОФІЮ

В ЯКИХ ДОВЕДЕНО ІСНУВАННЯ БОГА

І ВІДМІННІСТЬ ДУШІ ВІД ТІЛА

ПЕРША [МЕДИТАЦІЯ]

Про те, що можна піддавати сумнівові

Вже кілька років тому я помітив, як багато хибного приймав я з юного віку за істинне, ⁽³⁾і наскільки сумнівним виявилось те, що пізніше на ньому вибудовував; ⁽⁴⁾тож мені слід [хоч] раз у житті зруйнувати все до підмурку, і почати поновно з найперших засад, якщо я прагну встановити колись щось тверде і тривке у науках; ⁽⁸⁾але справа ця видавалась мені величезною, тож я очікував віку ⁽⁹⁾настільки зрілого, що ще придатніший для присвячення себе наукам за ним вже не настане. ⁽¹⁰⁾Через це я так довго зволікав, що завинив би, ⁽¹²⁾якби й тепер продовжував витрачати на обмірковування час, що залишився мені для дій. ⁽¹³⁾Ось нині слушний момент: я звільнив ум від

omnibus exsolvi, secum mihi otium procuravi, solus
secedo, ⁽²⁾seriò tandem & libere generali huic meorum
opinionum eversioni vacabo.

/8/ (2-e éd.)

- ⁽⁴⁾Ad hoc autem non erit necesse, ut omnes esse fal-
5 sas ostendam, quod nunquam fortassis assequi possem ;
⁽⁶⁾sed quia jam ratio persuadet, non minus accurate ab
iis quae non plane certa sunt atque indubitata, quàm
ab aperte falsis assensionem esse cohibendam, ⁽⁹⁾satis erit
ad omnes rejiciendas, si aliquam rationem dubitandi
10 in unâquâque reperero. ⁽¹⁰⁾Nec ideo etiam singulae erunt
percurrendae, quod | operis esset infiniti ; ⁽¹¹⁾sed quia, suf-
fossis fundamentis, quidquid iis supraedificatum est
sponte collabitur, ⁽¹³⁾aggrediar statim ipsa principia, qui-
bus illud omne quod olim credidi nitebatur.
15 ⁽¹⁵⁾Nempe quidquid hactenus ut maxime verum admisi,
vel a sensibus, vel per sensus accepi; ⁽¹⁶⁾hos autem in-
terdum fallere deprehendi, ⁽¹⁷⁾ac prudentiae est nunquam
illis plane confidere qui nos vel semel deceperunt.
⁽¹⁹⁾Sed forte, quamvis interdum sensus circa minuta
20 quaedam & remotiora nos fallant, ⁽²⁰⁾pleraque tamen alia
sunt de quibus dubitari plane non potest, quamvis ab
iisdem hauriantur : ⁽²²⁾ut jam me hîc esse, fovo assidere,
hyemali togâ esse indutum, chartam istam manibus
contrectare, & similia. ⁽²⁴⁾Manus verò has ipsas, to-
25 tumque hoc corpus meum esse, quâ ratione | posset
negari ? ⁽²⁶⁾nisi me forte comparem nescio quibus insanis,

[9]

/9/

усіх турбот, забезпечив собі непорушне дозвілля, усамітнися, щоб, нарешті, ⁽²⁾серйозно і добровільно присвятити себе загальному руйнуванню своїх опіній.

⁽⁴⁾Одначе для цього непотрібно показувати хибність їх усіх, бо цього я навряд чи колись зможу досягнути; ⁽⁶⁾оскільки ж раціо вже переконує [мене], що від висловлювання згоди з [опініями], котрі не є цілковито певними і безсумнівними, слід утримуватися не менш ретельно, ніж від згоди з явно хибними, ⁽⁹⁾то, щоб відкинути їх усі, буде цілком досить знайти у кожній з них [хоча б] якусь підставу для сумнівів. ⁽¹⁰⁾Для цього також не слід переглядати кожну [опінію] зокрема, бо такій праці кінця не було б; ⁽¹¹⁾адже скоро все, збудоване на підмурку, саме собою обвалюється, якщо той підкопати, ⁽¹³⁾то я відразу піддам нападові самі принципи, на які спиралися всі мої колишні вірування.

⁽¹⁵⁾Бо що б я досі не приймав за найістинніше, воно отримувалось мною або від [самих] почуттів, або через [посередництво] почуттів; ⁽¹⁶⁾але ж іноді я ловив їх на помилках, ⁽¹⁷⁾а розважливість вимагає ніколи повністю не довіряти тому, хто хоч раз нас ошукав.

⁽¹⁹⁾Проте, хоча почуття іноді нас і обмиляють стосовно чогось невеликого і віддаленого, ⁽²⁰⁾все ж таки існує чимало того, у чому не можна анітрохи сумніватися, хоча його видобуто з тих самих почуттів; ⁽²²⁾як, наприклад, те, що я є ось тут, сиджу біля вогню, вдягнений у зимовий халат, торкаюся руками ось цього паперу тощо. ⁽²⁴⁾Справді, з якої підстави можна заперечувати, що самі ці руки і все це тіло є моїми? ⁽²⁶⁾Хіба що я дорівнююся до бозна вже яких нездорових [умом],

quorum cerebella tam contumax vapor ex atr bile
labefactat, ⁽²⁾ut constanter asseverent vel se esse reges,
cùm sunt pauperrimi, ⁽³⁾vel purpurâ indutos, cùm sunt
nudi, ⁽⁴⁾vel caput habere fictile, vel se totos esse cucur-
bitas, vel ex vitro conflatos ; ⁽⁵⁾sed amen | tes sunt isti, [10]
⁽⁶⁾nec minùs ipse demens viderer, si quod ab iis exem-
plum ad me transferrem.

⁽⁸⁾Praeclare sane, tanquam non sim homo qui soleam
noctu dormire, ⁽⁹⁾& eadem omnia in somnis pati, vel
10 etiam interdum minùs verisimilia, quàm quae isti vigi-
lantes. ⁽¹¹⁾Quàm frequenter verò usitata ista, me hïc esse,
togâ vestiri, foco assidere, quies nocturna persuadet,
⁽¹³⁾cùm tamen positis vestibus jaceo inter strata ! ^(13a)Atqui
nunc certe vigilantibus oculis intueor hanc chartam,
15 ⁽¹⁵⁾non sopitum est hoc caput quod commoveo, ^(15a)manum
istam prudens & sciens extendo & sentio ; ⁽¹⁶⁾non tam
distincta contingerent dormienti. ⁽¹⁷⁾Quasi scilicet non
recorder a similibus etiam cogitationibus me aliàs in
somis fuisse delusum ; ⁽¹⁹⁾quae dum cogito attentius,
20 tam plane video nunquam certis indiciis vigiliam a
somno posse distingui, ut obstupescam, ⁽²¹⁾& fere hic ipse
stupor mihi opinionem somni confirmet.

⁽²³⁾Age ergo somniemus, nec particularia ista vera sint,
nos oculos aperire, caput movere, | manus extendere, /10/
25 nec forte etiam nos habere tales manus, nec tale to-
tum corpus ; ⁽²⁶⁾tamen pro | fecto fatendum est visa per [11]
quietem esse veluti quasdam pictas imagines, quae non
nisi ad similitudinem rerum verarum fingi potuerunt ;
⁽²⁹⁾ideoque saltem generalia haec, oculos, caput, manus,
30 totumque corpus, res quasdam non imaginarias, sed
veras existere. ⁽³¹⁾Nam sane pictores ipsi, ne tum qui-

чий мозок розладнаний настільки стійкими випарами чорної жовчі, ⁽²⁾що вони затято стверджують, ніби є ко-ролями, тоді як вони злидарі, ⁽³⁾або – ніби зодягнені у пурпур, тоді як вони голі, ⁽⁴⁾або – ніби мають глиняну голову, або – ніби все їхнє [тіло] гарбузове, або – ніби їх видуто зі скла. ⁽⁵⁾Але ж вони безумці, ⁽⁶⁾і я сам виглядав би не менш позбавленим уму, якби у чомусь брав їх для себе за приклад.

⁽⁸⁾Ото вже прегарно! Ніби я не та людина, котра уночі має установу спати ⁽⁹⁾і зазнавати уві сні того ж, чого ці безумці – у неспанні, а іноді й чогось ще менш правдо-подібного. ⁽¹¹⁾Як же, справді, часто нічне сновидіння пе-реконує мене, ніби я ось тут, одягнений у халат, сиджу біля вогню, ⁽¹³⁾тоді як, роздягнений, я лежав у постелі! ^(13a)Але ж нині, певна річ, я недріманними очима зрію ось цей папір, ⁽¹⁵⁾а голова, якою похитую, не охоплена сном; ^(15a)умисно і знаючи, що роблю, простягаю я ось цю руку і відчуваю це; ⁽¹⁶⁾уві сні цього так виразно не схопити. ⁽¹⁷⁾Немовби мені й не пригадувалось, як у ін-ший час, уві сні, мене заманювали подібні ж думки; ⁽¹⁹⁾коли ж я обдумую це уважніше, то настільки явно бачу, що ніколи не спроможусь через цілковито певні ознаки відрізнити неспання від сну, що мене [ніби] оше-лешує, ⁽²¹⁾і це ошелешення майже утверджує мене в тій опінії, що я сплю.

⁽²³⁾Що ж, нехай ми спимо, хай неістинними будуть оці окремі: що ми [ось тепер] відкриваємо очі, хи-таємо головою, простягаємо руку; хай навіть у нас немає цих рук, ба взагалі – всього цього тіла! ⁽²⁶⁾Та, мабуть, треба визнати, що [нічні] видіння подібні до живопис-них зображень, котрі можуть витворюватись лише як уподібнення справжніх речей; ⁽²⁹⁾і тому принаймні ці-ось загальні речі – очі, голова, руки й усе тіло – не во-ображені, а справді існують. ⁽³¹⁾Бо це ж так – навіть коли самі художники

- dem, cùm Sirenas & Satyriscos maxime inusitatis formis fingere student, ⁽²⁾naturas omni ex parte novas iis possunt assignare, sed tantummodo diversorum animalium membra permiscunt ; ⁽⁴⁾vel si forte aliquid excogitent adeo novum, ut nihil omnino ei simile fuerit visum, atque ita plane fictitium sit & falsum, ⁽⁶⁾certe tamen ad minimum veri colores esse debent, ex quibus illud componant. ⁽⁸⁾Nec dispari ratione, quamvis etiam generalia haec, oculi, caput, manus, & similia, imaginaria esse possent, ⁽¹⁰⁾necessario tamen saltem alia quaedam adhuc magis simplicia & universalia vera esse fatendum est, ⁽¹²⁾ex quibus tanquam coloribus veris omnes istae, seu verae, seu falsae, quae in cogitatione nostrâ sunt, rerum imagines effinguntur.
- 15 ⁽¹⁵⁾Cujus generis esse videntur natura corpo|rea in [12]
 communi, ejusque extensio ; item figura rerum extensarum ; item quantitas, sive earumdem magnitudo &
 | numerus ; ⁽¹⁸⁾item locus in quo existant, tempusque per /11/
 quod durent, & similia.
- 20 ⁽²⁰⁾Quapropter ex his forsitan non male concludemus
 Physicam, Astronomiam, Medicinam, disciplinasque
 alias omnes, quae a rerum compositarum considera-
 tione dependent, dubias quidem esse ; ⁽²³⁾atqui Arithmeti-
 cam, Geometriam, aliasque ejusmodi, quae nonnisi
 25 de simplicissimis & maxime generalibus rebus tractant,
⁽²⁶⁾atque utrum eae sint in rerum naturâ necne, parum curant,
 aliquid certi atque indubitati continere. ⁽²⁷⁾Nam
 sive vigilem, sive dormiam, duo & tria simul juncta
 sunt quinque, ⁽²⁹⁾quadratumque non plura habet latera
 30 quàm quatuor ; ⁽³⁰⁾nec fieri posse videtur ut tam perspicuae
 veritates in suspicionem falsitatis incurrant.

намагаються витворити сирен і сатирчиків украй незвичної форми, ⁽²⁾вони не спроможні надавати їм щораз нової природи, а тільки змішують частини різних одушевлених істот; ⁽⁴⁾але навіть якби художники вимислили щось неймовірно нове, не подібне до жодної з колись бачених речей, щось цілковито вигадане і несправжнє, ⁽⁶⁾то все ж таки справжніми мають бути принаймні кольори, з яких вони складатимуть цю [дивовижу]. ⁽⁸⁾Тому навіть якщо такі загальні речі, як очі, голова, руки і таке інше, могли б бути уявними, все ж таки, із зазначеної підстави, ⁽¹⁰⁾необхідно визнати справжність принаймні чогось іншого, ще простішого і універсальнішого, ⁽¹²⁾з чого, немов зі справжніх кольорів, утворюються всі ті зображення чи то істинних, чи то хибних речей, суцї у нашому мисленні.

⁽¹⁵⁾Здається, до цього роду належить тілесна природа взагалі та її протяжність, а також фігура протяжних речей, їхні кількїсть, або розміри, та число, ⁽¹⁸⁾й так само місце, в якому вони існують, час, протягом якого вони тривають, і таке інше.

⁽²⁰⁾Відтак, мабуть, не буде неправильним наш висновок про те, що фізика, астрономія, медицина та всі інші дисциплїни, котрі залежать від розгляду складених речей, є дещо сумнівними, ⁽²³⁾тоді як арифметика, геометрія і подібні до них, котрі трактують лише найпростїші та найзагальнїші речі, ⁽²⁶⁾ї, до того ж, не надто зважають на існування чи неіснування таких речей у природі, – містять щось певне і безсумнівне. ⁽²⁷⁾Бо сплю я, чи ні, два і три [все одно] у сумї дають п'ять, ⁽²⁹⁾а квадрат не має більше, ніж чотии сторони; ⁽³⁰⁾видається просто неможливим, щоб такі прозорї істини спїткала підозра у хибності.

Verumtamen infixam quaedam est meae menti vetus opinio, ⁽²⁾Deum esse qui potest omnia, & a quo talis, qualis existo, sum creatus. ⁽³⁾Unde autem scio illum non fecisse ut nulla plane sit terra, nullum coelum, nulla
5 res extensa, nulla figura, nulla magnitudo, nul|lus [13]
locus, & tamen haec omnia non aliter quàm nunc mihi videantur existere ? ⁽⁷⁾Imò etiam, quemadmodum iudico interdum alios errare circa ea quae se perfectissime scire arbitrantur, ⁽⁹⁾ita ego ut fallar quoties duo & tria
10 simul addo, vel numero quadrati latera, ⁽¹⁰⁾vel si quid aliud facilius fingi potest ? ⁽¹¹⁾At forte | noluit Deus ita [12/
me decipi, dicitur enim summe bonus ; ⁽¹²⁾sed si hoc ejus bonitati repugnaret, talem me creasse ut semper fallar, ⁽¹⁴⁾ab eâdem etiam videretur esse alienum per-
15 mittere ut interdum fallar ; ⁽¹⁵⁾quod ultimum tamen non potest dici.
⁽¹⁷⁾Essent verò fortasse nonnulli qui tam potentem aliquem Deum mallent negare, quàm res alias omnes credere esse incertas. ⁽¹⁹⁾Sed iis non repugnemus, totumque hoc de Deo demus esse fictitium ; ⁽²⁰⁾at seu fato, seu casu, seu continuatâ rerum serie, seu quovis alio modo me ad id quod sum pervenisse supponant ; ⁽²²⁾quoniam falli & errare imperfectio quaedam esse videtur, ⁽²⁴⁾quo minùs potentem originis meae authorem assigna-
25 bunt, ⁽²⁵⁾eo probabilius erit me tam imperfectum esse ut semper fallar. ⁽²⁶⁾Quibus sane argumentis non habeo quod | respondeam, sed tandem cogor fateri ⁽²⁷⁾nihil esse [14]
ex iis quae olim vera putabam, de quo non liceat dubitare, ⁽²⁹⁾idque non per inconsiderantiam vel levitatem, ⁽³⁰⁾ideoque
30 sed propter validas & meditata rationes ; ⁽³⁰⁾ideoque etiam ab iisdem, non minùs quàm ab aperte falsis,

Однак у мій ум досить давно вкарбувалася одна опінія:
(²)що існує Бог, Який може все, і Який я створив мене таким, яким я [нині] існую. (³)Але звідки я знаю, чи не зробив Він так, що ніякої землі, ніякого неба, ніякої протяжної речі, ніякої фігури, ніякої величини, ніякого місця (⁶)не існує зовсім, існування ж всього цього, як-от тепер, мені [лише] ввижається? (⁷)Ба більше, позаяк я інколи суджу, що інші впадають у облуду стосовно того, що, як вони вважають, вони знають якнайдосконаліше, (⁹)то чи не зробив Він так, що і я помиляюся щоразу, додаючи до двох три, рахуючи сторони квадрата чи здійснюючи щось інше, (¹⁰)ще легше, якщо таке [взагалі] можна вигадати? (¹¹)Втім, можливо Бог і не хотів так мене ошукувати, Його ж-бо називають усеблагим; (¹²)але якщо Його благість мала б не дати створити мене таким, що помиляється завжди, (¹⁴)то вона ж, здається, мала б бути несумісною і з попущенням того, що я помиляюся подеколи, (¹⁵)проте останнього як раз і не можна сказати.

(¹⁷)Так, мабуть, є ті, хто радше волів би заперечити настільки могутнього Бога, ніж повірити у непевність усіх інших речей. (¹⁹)Не суперечмо ж їм [поки] і [визнаймо] все, щойно сказане про Бога, вигадкою. (²⁰)Але як би не став я, на їхнє припущення, таким, яким є, – через фатум чи випадок, чи безперервну послідовність речей, чи у будь-який інший спосіб, – (²²)[усе одно]: (²⁴)що менш могутньому творцеві вони приписуватимуть моє походження, (²⁵)то ймовірнішим для мене буде стати аж настільки недосконалим, щоб помилятись завжди, адже помилка і облуда виглядають певною недосконалістю. (²⁶)На ці аргументи мені, звісно, нема що відповісти, тому я, у решті решт, змушений визнати: (²⁷)ніщо з-поміж раніше прийманного мною за істинне не заборонено піддавати сумніву, (²⁹)причому не через брак розгляду чи легковажність, а з потужних і перевічених медитацією підстав; (³⁰)і тому, якщо волю відкрити бодай щось певне,

accurate deinceps assensionem esse cohibendam, si quid certi velim invenire.

- (3)Sed nondum sufficit haec advertisse, curandum est ut recorder ; (4)assidue enim recurrunt consuetae opinio-
 5 nes, occupantque credulitatem meam tanquam longo usu & fami|liaritatis jure sibi devinctam, fere etiam /13/ me invito ; (7)nec unquam iis assentiri & confidere desuescam, (8)quamdiu tales esse supponam quales sunt revera, nempe aliquo quidem modo dubias, ut jam
 10 jam ostensum est, (10)sed nihilominus valde probabiles, & quas multo magis rationi consentaneum sit credere quàm negare. (12)Quapropter, ut opinor, non male agam, si, voluntate plane in contrarium versâ, me ipsum fallam, (14)illasque aliquandiu omnino falsas ima-
 15 ginariasque esse fingam, (15)donec tandem, velut aequatis utrimque praejudiciorum ponderibus, nulla amplius | prava consuetudo iudicium meum a rectâ rerum [15] perceptione detorqueat. (18)Etenim scio nihil inde periculi vel erroris interim sequuturum, & me plus aequo
 20 diffidentiae indulgere non posse, (20)quandoquidem nunc non rebus agendis, sed cognoscendis tantùm incumbo.
 (23)Supponam igitur non optimum Deum, fontem veritatis, sed genium aliquem malignum, eundemque
 25 summe potentem & callidum, (25)omnem suam industriam in eo posuisse, ut me falleret : (26)putabo coelum, aërem, terram, colores, figuras, sonos, cunctaque externa (28)nihil aliud esse quàm ludificationes somniorum, quibus insidias credulitati meae tetendit : (29)considerabo

я повинен надалі утримуватися від згоди з такими-ось речами так само ретельно, як і від згоди з явно хибними.

(³)Але не досить просто на це зважити, треба ще й подбати про те, щоб [увесь час] це пам'яталось; (⁴)бо звичні опінії постійно повертаються, оволодівають мою довірливістю майже проти моєї волі, прив'язуючи до себе немов за правом тривалого послуговування [ними] і близького знайомства; (⁷)і я ніколи не відзвичаюсь від такої згоди і довіри, (⁸)доки буду припускати, що вони такі, якими є насправді, а саме – дещо, звісно ж, сумнівні, як щойно відкрилося, (¹⁰)але, тим не менш, – і досить ймовірно, так що рації набагато відповіднішою була б довіра до них, а не їх заперечення. (¹²)Тому, гадаю, я не вчиню неправильно, якщо спрямую волю у цілковито протилежний бік, увівши самого себе в оману (¹⁴)й упродовж певного часу удаючи, ніби всі ці опінії цілковито хибні та уявні, – (¹⁵)аж доки вага двох різновидів передсудів, нарешті, не буде немов урівняна, так що жодна погана звичка вже не зможе відвернути мого судження від правильного сприйняття речей. (¹⁸)Адже я знаю, що поки це триватиме, не постане жодна небезпека чи [новий] заблуд, а надміру прихильним до недовіри я теж не спроможуся стати, (²⁰)бо нині займаюся речами, пов'язаними не з дією, а винятково з пізнанням.

(²³)Отже, я припускаю що не всеблагий Бог, джерело істини, а якийсь злий і водночас краймогутній та лукавий геній, (²⁵)доклав усієї своєї спритності до того, щоби увести мене в оману; (²⁶)я вважатиму, що небо, повітря, земля, кольори, фігури, звуки і всі зовнішні речі – (²⁸)це тільки мана сновидінь, через яку він наставляє пастки для моєї довірливості; (²⁹)я розглядатиму

meipsum tanquam manus non habentem, non oculos, non carnem, non sanguinem, non aliquem sensum, ⁽³⁾sed haec omnia me habere falsò opinantem : /14/
⁽⁴⁾manebo obstinate in hac meditatione defixus, atque
 5 ita, siquidem non in potestate meâ sit aliquid veri cognoscere, ⁽⁶⁾at certe hoc quod in me est, ne falsis assentiar, ⁽⁷⁾nec mihi quidquam iste deceptor, quantumvis potens, quantumvis callidus, possit imponere, obfirmatâ mente cavebo. ⁽⁹⁾Sed laboriosum est hoc institutum, & desidia quaedam ad consuetudinem vitae me reducit. [16]
 10 ⁽¹¹⁾Nec aliter quàm captivus, qui forte imaginariâ libertate fruebatur in somnis, cùm postea suspicari incipit se dormire, ⁽¹³⁾timet excitari, blandisque illusionibus lente connivet : ⁽¹⁴⁾sic sponte relabor in veteres opiniones, vereorque expergisci, ne placidae
 15 quieti laboriosa vigilia succedens, ⁽¹⁶⁾non in aliquâ luce, sed inter inextricabiles jam motarum difficultatum tenebras, in posterum sit degenda.

MEDITATIO II.

20 *De natura mentis humanae : quod ipsa sit notior quàm corpus.*

⁽²¹⁾In tantas dubitationes hesternâ meditatione conjectus sum, ut nequeam ampliùs earum oblivisci, ⁽²²⁾nec videam tamen quâ ratione solvendae sint ; sed, tanquam /15/

себе таким [чином], ніби у мене немає рук, очей, плоті, крові, жодних відчуттів, ⁽³⁾а я – хибно гадаю, що все це у мене є; ⁽⁴⁾я продовжуватиму вперто триматися цієї медитації, і якщо, таким чином, пізнання [бодай] чогось істинного виявиться не у моїй владі, ⁽⁶⁾то, певна річ, все ж одне у ній перебуватиме – я не погоджуватимусь з хибною, ⁽⁷⁾і, перетворивши свій ум на твердиню, пильнуватиму, щоб цей ошуканець, яким би могутнім та лукавим він не був, не міг мені чогось накинути. ⁽⁹⁾Однак починання це трудне, а бездіяльність повертає мене [назад] до звичного життя. ⁽¹¹⁾Я, – зовсім як той в'язень, що уві сні, мабуть, насолоджувався виображуваною свободою, а потім, почавши підозрювати, що спить, ⁽¹³⁾злякався пробудження, і, безвільно, змовляється зі своїми приємними ілюзіями, – ⁽¹⁴⁾з власного наміру скочуюсь до своїх старих опіній і боюсь пробудитись через острах того, що трудне неспання, яке заступить затишний спокій, ⁽¹⁶⁾не лише не приведе до жодного світла, а ще й занурить у морок шойно розсліджених ускладнень.

Медитація II

Про природу людського уму: про те, що він [нам] відоміший, ніж тіло

⁽²¹⁾Учорашня медитація занурила мене в такі сумніви, що я більше не годен про них забути, ⁽²²⁾однак і підстави, з якої їх розв'язувати, теж не бачу; ніби

- in profundum gurgitem ex improvise delapsus, ita turbatus sum, ⁽²⁾ut nec possim in imo pedem figere, nec enatare | ad summum. ⁽³⁾Enitar tamen & tentabo rursus [17]
 eandem viam quam heri fueram ingressus, ⁽⁴⁾removendo
 5 scilicet illud omne quod vel minimum dubitationis
 admittit, ⁽⁶⁾nihilo secius quàm si omnino falsum esse
 comperissem ; ⁽⁷⁾pergamque porro donec aliquid certi,
 vel, si nihil aliud, saltem hoc ipsum pro certo, nihil esse
 certi, cognoscam. ⁽⁹⁾Nihil nisi punctum petebat Archi-
 10 medes, quod esset firmum & immobile, ut integram
 terram loco dimoveret ; ⁽¹¹⁾magna quoque speranda sunt,
 si vel minimum quid invenero quod certum sit & in-
 concussum.
⁽¹⁴⁾Suppono igitur omnia quae video falsa esse ; ^(14a)credo
 15 nihil unquam extitisse eorum quae mendax memoria
 repraesentat ; ⁽¹⁶⁾nullos plane habeo sensus ; ^(16a)corpus, fi-
 gura, extensio, motus, locusque sunt chimerae. ⁽¹⁷⁾Quid
 igitur erit verum ? ⁽¹⁸⁾Fortassis hoc unum, nihil esse certi.
⁽¹⁹⁾Sed unde scio nihil esse diversum ab iis omnibus
 20 quae jam jam recensui, ⁽²⁰⁾de quo ne minima quidem oc-
 casio sit dubitandi ? ⁽²¹⁾Nunquid est aliquis Deus, vel quo-
 cunque nomine illum vocem, ⁽²²⁾qui mihi has ipsas cogi-
 tationes immittit ? ⁽²³⁾Quare | verò hoc putem, cùm forsan [18]
 ipsemet illarum author esse possim ? ⁽²⁴⁾Nunquid ergo | sal- /16/
 25 tem ego aliquid sum ? ⁽²⁵⁾Sed jam negavi me habere ullos
 sensus, & ullum corpus. ⁽²⁶⁾Haereo tamen ; nam quid

несподівано опинившись у глибокому вирі я настільки спантеличений, ⁽²⁾що не можу ані опертися ногами на [дно], ані виринути на поверхню. ⁽³⁾Однак, я докладу [всіх] зусиль і спробую знову стати на той самий шлях, що ним йшов учора, себто, ⁽⁴⁾коли таким чином віддаляв усе те, що дає привід (?) для бодай мінімальних сумнівів, ⁽⁶⁾ніби мною було з'ясовано його цілковиту хибність; ⁽⁷⁾я просуватимусь далі й далі, доки не пізнаю щось певне чи принаймні, за браком чогось іншого, – певність того, що немає нічого певного. ⁽⁹⁾Щоб зрушити з місця всю Землю, Архімед не потребував нічого, крім однієї точки, яка була б надійною і нерухомою; ⁽¹¹⁾такі ж великі сподівання постануть і тоді, коли я віднайду щось певне і непохитне, хай би яке мале воно було.

⁽¹⁴⁾Отож, я припускаю, що все бачене мною є хибним; ^(14a)вважаю, що ніколи не існувало тих речей, які уявля оманлива пам'ять; ⁽¹⁶⁾я взагалі не маю почуттів; ^(16a)тіло, фігура, протяжність, рух і місце – [лише] химери. ⁽¹⁷⁾Що ж тоді буде істинним? ⁽¹⁸⁾Мабуть, тільки те одне, що немає нічого певного.

⁽¹⁹⁾Але звідки я знаю, що немає чогось відмінного від усіх тільки-но перерахованих мною речей, чогось такого, ⁽²⁰⁾сумніватись у чому не було б навіть найменшого приводу? ⁽²¹⁾Хіба не існує якогось Бога, – чи яким би там ще ім'ям я Його не назвав – ⁽²²⁾котрий вкладає в мене самі ці думки? ⁽²³⁾Втім, навіщо мені це приймати, коли їхнім автором міг би бути і я сам? ⁽²⁴⁾То невже принаймні я сам не є чимось? ⁽²⁵⁾Але я шойно заперечив, що маю якісь почуття і якийсь тіло. ⁽²⁶⁾Одначе, я вагаюсь; адже що,

- inde ? Sumne ita corpori sensibusque alligatus, ut sine illis esse non possim ? ⁽²⁾Sed mihi persuasi nihil plane esse in mundo, ⁽³⁾nullum coelum, nullam terram, nullas mentes, nulla corpora ; ⁽⁴⁾nonne igitur etiam me non esse ? ⁽⁵⁾Imo certe ego eram, si quid mihi persuasi. ^(5a)Sed est deceptor nescio quis, summe potens, summe callidus, qui de industriâ me semper fallit. ⁽⁷⁾Haud dubie igitur ego etiam sum, si me fallit ; ⁽⁸⁾& fallat quantum potest, ⁽⁹⁾nunquam tamen efficiet, ut nihil sim quamdiu me aliquid esse cogitabo. ⁽¹⁰⁾Adeo ut, omnibus satis superque pensatis, denique statuendum sit hoc pronuntiatum, *Ego sum, ego existo*, quoties a me profertur, vel mente concipitur, necessario esse verum.
- ⁽¹⁴⁾Nondum verò satis intelligo, quisnam sim ego ille,
 15 qui jam necessario sum ; ⁽¹⁵⁾deincepsque cavendum est ne forte quid aliud imprudenter assumam in locum meî, ⁽¹⁷⁾sicque | aberrem etiam in eâ cognitione, quam [19] omnium certissimam evidentissimamque esse contendo.
- ⁽¹⁹⁾Quare jam denuo meditabor quidnam me olim esse crediderim, priusquam in has cogitationes incidissem ;
 20 ⁽²¹⁾ex quo deinde subducam quidquid allatis rationibus vel minimum potuit infirmari, ⁽²²⁾ut ita | tandem praecise remaneat illud tantùm quod certum est & inconcussum. /17/
- 25 ⁽²⁵⁾Quidnam igitur antehac me esse putavi ? ^(25a)Hominem scilicet. ⁽²⁶⁾Sed quid est homo ? ^(26a)Dicamne animal rationale ? ⁽²⁷⁾Non, quia postea quaerendum foret quidnam animal sit, & quid rationale, ⁽²⁸⁾atque ita ex unâ quaestione in plures difficilioresque delaberer ; ⁽²⁹⁾nec jam
 30 mihi tantum otii est, ut illo velim inter istiusmodi subtilitates abuti. ⁽³¹⁾Sed hîc potius attendam, quid sponte

звідси впливає? Невже я настільки зв'язаний з тілом і почуттями, що не міг би бути без них? ⁽²⁾Але я себе переконав, що у світі зовсім нічого немає, ⁽³⁾жодного неба, жодної землі, жодних умів і тіл; ⁽⁴⁾то чи не переконаний я так само, що немає й мене? ⁽⁵⁾Анітрохи! Я напевне був, якщо у чомусь себе переконув(?)ав. ^(5a)Але є якийсь не знати який ошуканець, украй могутній і украй хитрий, котрий вміло уводить мене в оману завжди. ⁽⁷⁾Та якщо він мене уводить в оману, я також, безсумнівно, є; ⁽⁸⁾то й нехай обманює, скільки може, – ⁽⁹⁾все ж він ніколи не зробить так, щоб мені бути нічим, доки я думаю, що я – щось. ⁽¹⁰⁾Отже, виваживши все це у спосіб більш ніж задовільний, нарешті, можна постулювати: щоразу як я висловлюю або осягаю умом твердження «я є», «я існую», воно з необхідності є істинним.

⁽¹⁴⁾Проте, я ще недостатньо розумію, хто б то [такий] був (?) той я, що вже з необхідності існує; ⁽¹⁵⁾відтепер я повинен бути обережним, щоб, через нерозважливість, не прийняти була за себе щось інше ⁽¹⁷⁾й у такий спосіб не відхилитися від того пізнання, що його маю за найпевніше і найочевидніше від усіх. ⁽¹⁹⁾Відтак нині я знову вдаюся до медитації щодо того, чим вважав себе раніше, перш, ніж дійти до цих-ось думок; ⁽²¹⁾а, по тому, – приберу все те, що виявиться, з наведених вище підстав, хоча б мінімально ненадійним, щоб, у такий спосіб, нарешті, залишити тільки те, що є певним і непохитним.

⁽²⁵⁾Чим же, як мені раніше гадалось, я є? ^(25a)Звісно, людиною. ⁽²⁶⁾Але що є людина? ^(26a)Сказати, що це одушевлена істота, обдарована раціо? ⁽²⁷⁾Ні, бо після цього доведеться дослідити що таке «одушевлена істота» і що таке «обдарована раціо», і, таким чином, я від одного питання зісковзну до багатьох, ще складніших; ⁽²⁹⁾а в мене не доста дозвілля, щоб мати охоту циндрити його на такого штибу тонкощі. ⁽³¹⁾Ліпше я тут зосереджу увагу на тому, що раніше спонтанно

- & naturâ duce cogitationi meae antehac occurrebat, quoties quid essem considerabam. ⁽²⁾Nempe occurrebat primo, me habere vultum, manus, brachia, ⁽³⁾totamque hanc membrorum machinam, qualis etiam in cada-
- 5 vere cernitur, & quam corporis nomine designabam.
- ⁽⁶⁾Occurrebat prae|terea me nutriri, incedere, sentire, & [20]
cogitare : ⁽⁷⁾quas quidem actiones ad animam referebam. ⁽⁸⁾Sed quid esset haec anima, vel non advertebam, ⁽⁹⁾vel exiguum nescio quid imaginabar, instar venti, vel
- 10 ignis, vel aetheris, ⁽¹⁰⁾quod crassioribus meî partibus esset infusum. ⁽¹¹⁾De corpore verò ne dubitabam quidem, sed distincte me nosse arbitrabar ejus naturam, quam si forte, qualem mente concipiebam, describere tentassem, ⁽¹³⁾sic explicuissem : ⁽¹⁴⁾per corpus intelligo illud omne
- 15 quod aptum est figurâ ali|quâ terminari, loco circum- /18/
scribi, spatium sic replere, ⁽¹⁶⁾ut ex eo aliud omne corpus excludat ; ⁽¹⁷⁾tactu, visu, auditu, gustu, vel odoratu percipi, ⁽¹⁸⁾necnon moveri pluribus modis, non quidem a seipso, ⁽¹⁹⁾sed ab alio quopiam a quo tangatur : ^(19a)namque
- 20 habere vim seipsum movendi, item sentiendi, vel cogitandi, nullo pacto ad naturam corporis pertinere judicabam ; ⁽²²⁾quinimo mirabar potius tales facultates in quibusdam corporibus reperiri.
- ⁽²⁴⁾Quid autem nunc, ubi suppono deceptorem aliquem
- 25 potentissimum, &, si fas est dicere, mali|gnum, ⁽²⁵⁾datâ [21]
operâ in omnibus, quantum potuit, me deluisse ? ⁽²⁶⁾Possumne affirmare me habere vel minimum quid ex iis omnibus, ⁽²⁸⁾quae jam dixi ad naturam corporis perti-

й у згоді з природою спадало мені на думку, щоразу, як я розглядав, *що ж я* [власне] є. ⁽²⁾Насамперед спадало [на думку], що я маю обличчя, долоні, руки ⁽³⁾і всю ту машину, складену з частин [тіла], яку можна спостерігати навіть у трупа і яку я позначав ім'ям «тіло».

⁽⁶⁾Окрім того, видавалося, що я їм, ходжу, відчуваю і мислю – ⁽⁷⁾[це] дії, котрі я, звісно, приписував душі. ⁽⁸⁾Однак чим є ця душа – це [питання], до якого я або зовсім не звертався, ⁽⁹⁾або ж виображував собі її чимось не знати наскільки тонким, на кшталт вітру, вогню або ефіру, ⁽¹⁰⁾і розлитим грубішими частинами мого ества. ⁽¹¹⁾Стосовно ж тіла я, насправді, анітрохи не сумнівався і вважав, що маю виразне знання його природи; доведись мені описати те, у який спосіб мій ум осягає її, ⁽¹³⁾я пояснив би це так: ⁽¹⁴⁾під тілом я розумію все, придатне до того, щоб бути обмеженим якоюсь фігурою, окресленим [якимось] місцем, і так заповнювати [якийсь] простір, ⁽¹⁶⁾щоб з нього виключалось будь-яке інше тіло; ⁽¹⁷⁾сприйнятим на дотик, зір, слух, смак чи нюх, ⁽¹⁸⁾а також – у різноманітний спосіб бути рухомим, звісно, не з самого себе, ⁽¹⁹⁾а завдяки чомусь іншому, що його торкається: ^(19a)бо ж, як я судив, спроможність самоурухомлюватись, так само, як [спроможність] відчувати чи думати, жодним чином не пов'язані з природою тіла; ⁽²²⁾я, навпаки, радше здивувався б, подивавши такі здатності в тих або інших тілах.

⁽²⁴⁾То що ж тепер, коли я припускаю, що якийсь вельми могутній і, коли буде дозволено так сказати, зловистий ошуканець ⁽²⁵⁾скільки може докладає зусиль, щоб оступачити мене? ⁽²⁶⁾Чи можу я стверджувати, що волюдію хоч би найменшим з усього, ⁽²⁸⁾приналежного, як щойно було мною сказано, до природи тіла?

- nere ? ⁽¹⁾Attendo, cogito, revolve, ^(1a)nihil occurrit ; fatigor eadem frustrà repeterè. ⁽²⁾Quid verò ex iis quae animae tribuebam ? ⁽³⁾Nutriri vel incedere ? ^(3a)Quandoquidem jam corpus non habeo, haec quoque nihil sunt nisi
- 5 figmenta. ⁽⁵⁾Sentire ? ^(5a)Nempe etiam hoc non fit sine corpore, ⁽⁶⁾& permulta sentire visus sum in somnis quae deinde animadverti me non sensisse. ⁽⁷⁾Cogitare ? ^(7a)Hic inenio : cogitatio est ; ⁽⁸⁾haec sola a me divelli nequit. ⁽⁹⁾Ego sum, ego existo ; certum est. ^(9a)Quandiu autem ?
- 10 ⁽¹⁰⁾Nempe quandiu cogito ; ^(10a)nam forte etiam fieri posset, si cessarem ab omni cogitatione, | ut illico totus esse /19/
desinerem. ⁽¹²⁾Nihil nunc admitto nisi quod necessario sit verum ; ⁽¹³⁾sum igitur praecise tantùm res cogitans, ^(13a) id est, mens, sive animus, sive intellectus, sive ratio,
- 15 ⁽¹⁵⁾voces mihi priùs significationis ignotae. ^(15a)Sum autem res vera, & vere existens ; ⁽¹⁶⁾sed qualis res ? ^(16a)Dixi, cogitans.
- ⁽¹⁸⁾Quid praeterea ? ^(18a)Ima | ginabor : non sum compages [22]
illa membrorum, quae corpus humanum appellatur ;
- 20 ⁽²⁰⁾non sum etiam tenuis aliquis aër istis membris infusus, ⁽²¹⁾non ventus, non ignis, non vapor, non halitus, non quidquid mihi fingo : ⁽²²⁾supposui enim ista nihil esse. ⁽²³⁾Manet positio : nihilominus tamen ego aliquid sum.
- ⁽²⁴⁾Fortassis verò contingit, ut haec ipsa, quae suppono
- 25 nihil esse, quia mihi sunt ignota, ⁽²⁵⁾tamen in rei veritate non differant ab eo me quem novi ? ⁽²⁶⁾Nescio, de hac re jam non disputo ; ⁽²⁷⁾de iis tantùm quae mihi nota sunt, iudicium ferre possum. ⁽²⁸⁾Novi me existere ; ^(28a)quaero quis sim ego ille quem novi. ⁽²⁹⁾Certissimum est hujus sic
- 30 praecise sumpti notitiam ⁽³⁰⁾non pendere ab iis quae exi-

(1)Я зосереджую увагу, роздумую, знову й знову повертаюсь [до того самого], (1a)та [в голові] не з'являється нічого; я втомився від безрезультатних повторень. (2)А які справи з тим, що було мною приписане душі? (3) [Як-от зі здатностями] харчуватись чи ходити? (3a)Оскільки я вже не маю тіла, то це також лише вигадки. (5)[А здатність] відчувати? (5a)І її теж немає без тіла, (6)і уві сні мені відчувалося, ніби я бачу багато таких речей, яких, як помічав потім, я [насправді] не відчував. (7)[А здатність] мислити? (7a)Тут я відкриваю: мислення є; (8)лише воно не може бути відокремлене від мене. (9)Я є, я існую; це напевне. (9a)Але, як довго? (10)Звісна річ, доки мислю; (10a)бо якщо випадково станеться так, що в мені припиниться усяка думка, буття моє тієї ж миті повністю перерветься. (12)[Отже,] нині я не приймаю нічого, що не було б з необхідності істинним; (13)кажучи точно, я є річ, що мислить, (13a)тобто ум, або анімус, або інтелект, або рацію, - (15)слова, значення яких раніше були мені невідомі. (15a)Та я є річчю справжньою і такою, що насправді існує. (16)Але якою [саме] річчю? (16a)Я [це] сказав: такою, що мислить.

(18)Що ще? (18a)Вдамся до виображення: я не є тим поєднанням членів, що називається людським тілом; (20)не є також ані якимось тонким повітрям, розлитим по цих членах, (21)ані вітром, ані вогнем, ані парою, ані подихом, ані будь-чим з того, що можу вигадати: (22)я ж-бо припустив, що це – ніщо. (23)Залишається [лише одне] положення: я все ж чимось є. (24)Та чи не може насправді статися, що самі ці [речі], котрі, як я припускаю, не є нічим, бо вони мені невідомі, (25)у своїй істині не відрізняються від того мене, якого я пізнав? (26)Не знаю і нині про це не сперечаюсь; (27)я можу складати судження тільки про речі мені відомі. (28)Мені відомо, що я існую; (28a)[тепер] шукаю, чим є оте «я», мені відоме. (29)Цілком певно, що поняття цієї [істоти], узятої настільки точно, (30)не залежить від тих речей, що до

- stere nondum novi ; non igitur ab iis ullis, quae ima[gi]-
 natione effingo. ⁽²⁾Atque hoc verbum, effingo, admonet
 me erroris mei : ⁽³⁾nam fingerem reverà, si quid me esse
 imaginarer, ⁽⁴⁾quia nihil aliud est imaginari quàm rei
 5 corporeae figuram, seu imaginem, contemplari. ⁽⁵⁾Jam
 autem certò scio me esse, | ⁽⁶⁾simulque fieri posse ut /20/
 omnes istae imagines, ⁽⁷⁾& generaliter quaecunque ad
 corporis naturam referuntur, ⁽⁸⁾nihil sint | praeter insom- [23]
 nia. ⁽⁹⁾Quibus animadversis, non minus ineptire videor,
 10 dicendo : imaginabor, ut distinctius agnoscam quis-
 nam sim, ⁽¹¹⁾quàm si dicerem : jam quidem sum exper-
 rectus, videoque nonnihil veri, ⁽¹²⁾sed quia nondum
 video satis evidenter, ⁽¹³⁾datâ operâ obdormiam, ^(13a)ut hoc
 ipsum mihi somnia verius evidentiusque repraesent-
 15 tent. ⁽¹⁵⁾Itaque cognosco nihil eorum quae possum ima-
 ginationis ope comprehendere, ad hanc quam de me
 habeo notitiam pertinere, ⁽¹⁷⁾mentemque ab illis dili-
 gentissime esse avocandam, ⁽¹⁸⁾ut suam ipsa naturam
 quàm distinctissime **percipiat**.
- 20 ⁽²⁰⁾Sed quid igitur sum ? ^(20a)Res cogitans. ^(20b)Quid est hoc ?
⁽²¹⁾Nempe dubitans, intelligens, affirmans, negans, vo-
 lens, nolens, imaginans quoque, & sentiens.
⁽²³⁾Non pauca sanè haec sunt, si cuncta ad me perti-
 neant. ⁽²⁴⁾Sed quidni pertinerent ? ^(24a)Nonne ego ipse sum
 25 qui jam dubito ferè de omnibus, ⁽²⁵⁾qui nonnihil tamen
 intelligo, ⁽²⁶⁾qui hoc unum verum esse affirmo, ^(26a)nego cae-
 tera, ⁽²⁷⁾cupio plura nosse, nolo decipi, ^(27a)multa vel invitus
 imaginor, ⁽²⁸⁾multa etiam tanquam a sensibus venientia
 animadverto ? ⁽²⁹⁾Quid est horum, quam | vis semper dor- [24]

яких я ще не пізнав, чи вони існують, а, отже, й від жодної з тих, що їх вигадую за допомоги уяви. ⁽²⁾Однак це слово «вигадую» вказує мені на мій заблуд; ⁽³⁾бо я на ділі вигадував би, коли б [саме] виображував, що я є щось; ⁽⁴⁾адже виображувати – це ніщо інше, як споглядати фігуру чи образ якоїсь тілесної речі. ⁽⁵⁾Але ж я вже напевне знаю, що я є, ⁽⁶⁾тоді як, може статись, подібні образи ⁽⁷⁾і взагалі все, що відносять до природи тіла, – ⁽⁸⁾ніщо інше, як сни. ⁽⁹⁾Коли мною помічено це, мені [добре] видно, що казати: «вдамся до виображення, щоб виразніше пізнати, чим я є» – нісенітниця не менша, ⁽¹¹⁾ніж я сказав би: «я, звісно, вже прокинувся і бачу дещо істинне, ⁽¹²⁾але оскільки я це бачу [ще] не з достатньою очевидністю, ⁽¹³⁾спробую-но знову заснути, ^(13a)щоб сни уявили мені це у істинніший і очевидніший спосіб». ⁽¹⁵⁾Отож, дізнаюсь: ніщо з того, що можу збагнути за допомоги виображення, не належить до того поняття, яке маю щодо себе, ⁽¹⁷⁾і треба дуже ретельно відволікати ум від таких [образів], ⁽¹⁸⁾якщо тільки він хоче якнайвиразніше сприйняти свою власну природу.

⁽²⁰⁾Але чим же я є? ^(20a)Річчю, яка мислить. ^(20b)А це що? ⁽²¹⁾Та, звісно ж, річ, яка сумнівається, розуміє, стверджує, заперечує, воліє, не воліє, а також, виображує і відчуває.

⁽²³⁾Це зовсім не мало, якщо всі сукупно [згадані здатності справді] належать мені. ⁽²⁴⁾Але чому б вони мені не належали? ^(24a)Хіба ж я не той самий, що [ось тепер] майже в усьому сумніваюсь ⁽²⁵⁾і, однак ж, щось розумію, ⁽²⁶⁾тільки це одне стверджую як істинне, ^(26a)а все інше заперечую, ⁽²⁷⁾бажаю знати якомога більше і не волюю бути ошуканим, ^(27a)або змушений чимало речей виображувати, ⁽²⁸⁾або ж помічаю так само багато таких, які ніби походять від почуттів? ⁽²⁹⁾І чи є серед усього цього хоча б щось, що не було б настільки

- miam, quamvis etiam is qui me creavit, quantum in se est, me deludat, quod non | aequè verum sit ac me esse ? ⁽³⁾Quid est quod a meâ cogitatione distinguatur ? ⁽⁴⁾Quid est quod a me ipso separatim dici possit ? ^(4a)Nam
- 5 quod ego sim qui dubitem, qui intelligam, qui velim, tam manifestum est, ⁽⁶⁾ut nihil occurrat per quod evidentius explicetur. ⁽⁷⁾Sed verò etiam ego idem sum qui imaginor ; ⁽⁸⁾nam quamvis fortè, ut supposui, nulla prorsus res imaginata vera sit, ⁽⁹⁾vis tamen ipsa imaginandi revera existit, ⁽¹⁰⁾& cogitationis meae partem facit. ⁽¹¹⁾Idem denique ego sum qui sentio, ^(11a)sive qui res corporeas tanquam per sensus animadverto : ⁽¹²⁾videlicet jam lucem video, strepitum audio, calorem sentio. ⁽¹⁴⁾Falsa haec sunt, dormio enim. ^(14a)At certe videre videor, audire, calescere. Hoc falsum esse non potest ; ⁽¹⁶⁾hoc est proprie quod in me sentire appellatur ; ⁽¹⁷⁾atque hoc praecise sic sumptum nihil aliud est quàm cogitare.
- ⁽¹⁹⁾Ex quibus equidem aliquanto melius incipio nosse
- 20 quisnam sim ; ⁽²⁰⁾sed adhuc tamen videtur, nec possum abstinere quin putem, ⁽²¹⁾res | corporeas, quarum imagines cogitatione formantur, & quas ipsi sensus explorant, ⁽²³⁾multo distinctius agnosci quàm istud nescio quid meî, ⁽²⁴⁾quod sub imaginationem non venit : ^(24a)quanquam
- 25 profecto sit mirum, ⁽²⁵⁾res quas animadverto esse dubias, ignotas, a me alienas, distinctius quàm quod verum est, quod | cognitum, quàm denique me ipsum, a me comprehendi. ⁽²⁸⁾Sed video quid sit : ^(28a)gaudet aberrare mens mea, ⁽²⁹⁾necdum se patitur intra veritatis limites
- 30 cohiberi. ⁽³⁰⁾Esto igitur, & adhuc semel laxissimas habe-

/21/

[25]

/22/

ж істинним, як те, що є я, – нехай би я завжди спав, а той, хто створив мене, у міру своїх сил мене оступачував? (3)Є тут щось, що відрізнялось би від мого мислення? (4)Є тут щось, про що можна було б говорити як про окреме від мене самого? (4a)Адже те, що це [саме] я – той, хто сумнівається, розуміє, хоче, є настільки явним, (6)що не спадає [на думку] жодна річ, яка б це пояснювала з більшою очевидністю. (7)Але насправду я є також і тим самим, хто виображує; (8)бо хоча може статись, що, як я припустив, взагалі жодна з виображуваних речей не є істинною, (9)але сама спроможність виображувати воістину існує (10)і складає частину мого мислення. (11)Нарешті, я є той, що [ось-тепер] відчуваю (11a)або помічаю тілесні речі ніби за допомоги відчуттів : (12)бо ж вочевидь я бачу світло, чую шум і відчуваю тепло. (14)Ці [речі] хибні, бо я сплю! (14a)Проте виглядає певним, що я бачу, чую, зігріваюсь. І це не може бути хибою; (16)це, власне, є тим, що називається в мені відчуттям; (17)і, узятє настільки точно, воно не є нічим іншим, крім як мисленням.

(19)Відтепер я, мабуть, починаю дещо краще розпізнавати, ким є; (20)однак, мені й досі видається – і я не можу завадити собі [так] вважати, – (21)що тілесні речі, образи яких формує мислення і які досліджувано тими ж таки відчуттями, (23)пізнаються набагато виразніше за те не знати що в моїй істоті, (24)яке не улягає виображенню: (24a)хоча далєбі дивно, (25)що речі, які, як я помічаю, є сумнівними, невідомими, чужими мені, осягаються мною куди виразніше, ніж щось істинне, відоме, коротше, ніж я сам. (28)Проте я бачу в чім тут справа: (28a)ум мій радіє, збочуючи на манівці; (29)він ще не має терпіння втримуватися у межах істини. (30)Хай так, ще раз попустімо віжки, наскільки їх стане,

nas ei permittamus, ⁽¹⁾ut, illis paulo post opportune reductis, ⁽²⁾facilius se regi patiatur.

- ⁽³⁾Consideremus res illas quae vulgo putantur omnium distinctissime comprehendi : ⁽⁴⁾corpora scilicet, quae tangimus, quae videmus ; ⁽⁵⁾non quidem corpora in communi, generales enim istae perceptiones aliquantò magis confusae esse solent, ⁽⁷⁾sed unum in particulari.
- ⁽⁸⁾Sumamus, exempli causâ, hanc ceram : nuperrime ex favis fuit educta ; ⁽⁹⁾nondum amisit omnem saporem sui mellis ; ⁽¹⁰⁾nonnihil retinet odoris florum ex quibus collecta est ; ⁽¹¹⁾eius color, figura, magnitudo, manifesta sunt ; ⁽¹²⁾dura est, frigida est, facile tangitur, ^(12a)ac, si articulo ferias, emittet sonum ; ⁽¹³⁾omnia denique illi adsunt quae requiri videntur, ut corpus aliquod possit quàm distinctissime cognosci. ⁽¹⁵⁾Sed ecce, dum loquor, igni admovetur : ⁽¹⁶⁾saporis reliquiae purgantur, odor expirat, ⁽¹⁷⁾color mutatur, figura tollitur, crescit magnitudo, fit liquida, ⁽¹⁸⁾fit calida, vix tangi potest, ^(18a)nec jam, si pulses, emittet sonum. ⁽¹⁹⁾Remanetne adhuc eadem cera ? ^(19a)Remanere fatendum est ; ⁽²⁰⁾nemo negat, nemo aliter putat.
- ⁽²¹⁾Quid erat igitur in eâ quod | tam distincte comprehendebatur ? ⁽²²⁾Certe nihil eorum quae sensibus attingebam ; ⁽²³⁾nam quaecunque sub gustum, vel odoratum, vel visum, vel tactum, vel auditum veniebant, ⁽²⁴⁾mutata jam sunt : ⁽²⁵⁾remanet cera.
- ⁽²⁶⁾Fortassis illud erat quod nunc cogito : ^(26a)nempe ceram ipsam non quidem fuisse istam dulcedinem mellis, nec florum fragrantiam, ⁽²⁷⁾nec istam albedinem, nec figuram, nec sonum, ⁽²⁸⁾sed corpus quod mihi apparebat paulo ante modis istis conspicuum, ⁽²⁹⁾nunc diversis. ^(29a)Quid est autem hoc praecise quod sic | imaginor ? ⁽³¹⁾Attenda-

[26]

[27]

(¹)щоб, коли трохи пізніше, за слушної нагоди, ми їх знову натягнемо, (²)він з більшою легкістю стерпів, що ним правлять.

(³)Розглянемо речі, що їх заведено вважати такими, які з-поміж усіх осягаються найвиразніше, (⁴)тобто – ті тіла, які ми [сприймаємо] на дотик, які бачимо; (⁵)звісно, не тіла взагалі, бо такі загальні сприйняття зазвичай є дещо більш невиразними [за інші], (⁷)а якесь одиначне тіло зосібна. (⁸)Візьмемо, наприклад, ось цей віск: зовсім нещодавно його видобули зі стільників; (⁹)усього свого медового смаку він ще не втратив, (¹⁰)ба навіть зберігає запах квітів, з яких його було зібрано; (¹¹)його колір, фігура і величина [цілком] явні; (¹²)він твердий, холодний, до нього легко доторкнутися (^{12a}); якщо постукати по ньому пальцем, він видасть звук; (¹³)отже, тут є все, що видається потрібним для якнайвиразнішого пізнання будь-якого тіла. (¹⁵)Аж ось, поки я це кажу, [віск] наближають до вогню: (¹⁶)зникають рештки смаку, видихується запах, (¹⁷)змінюється колір, втрачається фігура; зростає величина, віск стає рідким, (¹⁸)гарячим і навряд чи можна до нього доторкнутися, (^{18a})а якщо вдарити по ньому, звуків вже не буде. (¹⁹)Чи залишається віск тим самим? (^{19a})Слід визнати, що залишається, (²⁰)ніхто цього не заперечує, ніхто не вважає по-іншому. (²¹)То що ж саме у ньому осягалось з такою виразністю? (²²)Напевно нічого з досягнутого мною за допомоги почуттів; (²³)бо все, що улягало або смакові, або нюхові, або зорові, або дотикові, або слухові, (²⁴)вже змінилися; (²⁵)а от віск залишається.

(²⁶)А, може, [тоді] було те, про що я думаю й зараз: (^{26a})сам віск був зовсім не солодкістю меду, ароматом квітів, (²⁷)білизною, фігурою, звуком, (²⁸)а тілом, що трохи раніше з'являлось мені під одними помітними модулами, (²⁹)а тепер – під іншими. (^{29a})Але чим є, висловлюючись точно, те, що я у такий спосіб виображую?

(³¹)Зосередьмо тут увагу

- mus, &, remotis iis quae ad ceram non pertinent,
⁽²⁾videamus quid supersit : ^(2a)nempe nihil aliud quàm ex-
 tensum quid, flexibile, mutabile. ⁽³⁾Quid verò est hoc
 flexibile, mutabile ? ⁽⁴⁾An quod imaginor, hanc ceram ex
 5 figurâ rotundâ in quadratam, vel ex hac in triangu-
 larem verti posse ? ⁽⁶⁾Nullò modo ; ^(6a)nam innumerabilium
 ejusmodi mutationum capacem eam esse compre-
 hendo, ⁽⁸⁾nec possum tamen innumerabiles imaginando
 percurrere ; ⁽⁹⁾nec igitur comprehensio haec ab imagi-
 10 nandi facultate perficitur. ⁽¹⁰⁾Quid extensum ? ^(10a)Nunquid
 etiam ipsa ejus extensio est ignota ? ⁽¹¹⁾Nam in cerâ liques-
 cente fit major, major in ferventi, ⁽¹²⁾majorque rursus,
 si calor augeatur ; ⁽¹³⁾nec recte judicarem quid sit cera,
⁽¹⁴⁾nisi putarem hanc etiam plures secundùm extensio-
 15 nem varietates admittere, ⁽¹⁵⁾quàm fuerim unquam ima-
 ginando complexus. ⁽¹⁶⁾Superest igitur ut concedam, me
 nequidem imaginari quid sit haec cera, ⁽¹⁷⁾sed solâ mente
 percipere ; ⁽¹⁸⁾dico hanc in particulari, de cerâ enim in
 communi clarius est. ⁽¹⁹⁾Quaenam verò est haec cera, quae
 20 non nisi mente percipitur ? ⁽²⁰⁾Nempe ea | dem quam video, [28]
 quam tango, quam imaginor, ⁽²¹⁾eadem denique quam
 ab initio esse arbitrabar. ⁽²²⁾Atqui, quod notandum est,
 ejus perceptio non visio, non tactio, non imaginatio
 est, ⁽²⁴⁾nec unquam fuit, quamvis prius ita videretur, ^(24a)sed
 25 solius mentis inspectio, ⁽²⁵⁾quae vel imperfecta esse potest
 & confusa, ut prius erat, ⁽²⁶⁾vel clara & distincta, ut
 nunc est, ⁽²⁷⁾prout minus vel magis ad illa ex quibus
 constat attendo.
⁽²⁹⁾Mirror verò interim quàm prona sit mea mens in
 30 errores ; ⁽³⁰⁾nam quamvis haec apud me tacitus & sine

/24/

і, відсторонившись від усього, не належного воскові, (2)подивімось, що залишиться: (2a)бо [залишається] щось протяжне, піддатливе й мінливе, а окрім – нічого. (3)Але що насправді таке це піддатливе і мінливе? (4)Чи не моє виображування того, що цей віск може змінювати круглу фігуру на квадратну чи тамту – на трикутну? (6)Жодним чином; (6a)бо я осягаю, його здібним до безлічі подібних змін (8)проте не спроможний переглянути цю безліч своїм виображенням, (9)а, отже, це [моє] осягнення не складається здатністю виображувати. (10)А що таке протяжність? (10a)Чи не є нам також невідомою навіть сама його протяжність? (11)Бо у розтопленому воскові вона збільшується, стаючи ще більшою, коли він кипить, (12)і значно більшою понад те, коли тепло зростає ще; (13)і я не судив би правильно про те, що є віск, (14)якби не припустив, що цей-ось віск, коли йдеться про протяжність, здатен набувати видозмін значно численніших, (15)ніж я колись би міг охопити виображенням. (16)Тому мені залишається визнати: не виображую я що таке віск, (17)а сприймаю це одним лише умом. (18)я кажу: цей-ось [шматок] воску зокрема; бо стосовно воску взагалі це є ще яснішим. (19)То яким насправді є цей віск, сприйманий лише умом? (20)Звичайно, це той самий віск, який я бачу, відчуваю на дотик, виображую, (21)віск, спостережуваний мною від самого початку. (22)Проте, варто відзначити, що його сприймання не є баченням, дотиком або виображуванням (24)і ніколи ними не було, хоч раніше так виглядало, (24a)а лише умовим розглядом, (25)який може бути недосконалим і плутаним, як-от раніше, (26)чи ясним і виразним, як нині, – (27)залежно від більшої або меншої уваги до його складників.

(29)Між тим я щиро дивуюсь, наскільки мій ум схильний до заблудів, (30)бо навіть коли я все це мовчки, безглагольно

- voce considerem, ⁽¹⁾haereo tamen in verbis ipsis, ^(1a)& fere decipior ab ipso usu loquendi. ⁽²⁾Dicimus enim nos videre ceram ipsammet, ⁽³⁾si adsit, non ex colore vel figurâ eam adesse judicare. ⁽⁴⁾Unde concluderem statim : ⁽⁵⁾ceram ergo visione oculi, non solius mentis inspectione, cognosci ; ⁽⁶⁾nisi jam forte respexissem ex fenestrâ homines in plateâ transeuntes, ⁽⁷⁾quos etiam ipsos non minus usitate quàm ceram dico me videre. ⁽⁹⁾Quid autem video praeter pileos & vestes, sub quibus
- 5 latere possent automata ? ⁽¹⁰⁾Sed judi | co homines esse. /25/
- ⁽¹¹⁾Atque ita id quod | putabam me videre oculis, solâ judi- [29]
candi facultate, quae in mente meâ est, comprehendo.
- ⁽¹³⁾Sed pudeat supra vulgus sapere cupientem, ex formis loquendi quas vulgus invenit dubitationem quae-
15 sivisse ; ⁽¹⁵⁾pergamusque deinceps, attendendo utrùm ego perfectius evidentiusque percipiebam quid esset cera, ⁽¹⁷⁾cùm primùm aspexi, credidique me illam ipso sensu externo, ⁽¹⁸⁾vel saltem sensu communi, ut vocant, id est potentiâ imaginatrice, cognoscere ? ⁽¹⁹⁾an verò potiùs
- 20 nunc, postquam diligentius investigavi tum quid ea sit, tum quomodo cognoscatur ? ⁽²¹⁾Certe hac de re dubitare esset ineptum ; ⁽²²⁾nam quid fuit in primâ perceptione distinctum ? ⁽²³⁾Quid quod non a quovis animali haberi posse videretur ? ⁽²⁴⁾At verò cùm ceram ab exter-
- 25 nis formis distingo, ⁽²⁵⁾& tanquam vestibus detractis nudam considero, ⁽²⁶⁾sic illam revera, quamvis adhuc error in iudicio meo esse possit, non possum tamen sine humanâ mente percipere.

розглядаю у собі, ⁽¹⁾то усе одно перебуваю в полоні самих слів ^(1a)і майже обманююсь самим їх узвичаєним вжитком. ⁽²⁾Адже ми кажемо, що бачимо сам віск, ⁽³⁾якщо той присутній [перед нами], а не що судимо про його присутність, виходячи з кольору й фігури. ⁽⁴⁾Звідси я негайно виснував би, ⁽⁵⁾що пізнаю віск на власні очі, а не завдяки самому лише умовому розглядові, ⁽⁶⁾якби випадково не поглянув з вікна на людей, що простують вулицею; ⁽⁷⁾як і щодо воску, я, за звичкою, так само кажу, що бачу людей. ⁽⁸⁾Однак що ж бачу я окрім капелюхів та одягу, під якими могли би приховуватися і автомати? ⁽¹⁰⁾Проте я суджу, що це – люди. ⁽¹¹⁾Отож, те, що вважав побаченим очима, я осягаю через саму лише здатність судити, наявну в моєму умові.

⁽¹³⁾Але тому, хто бажає піднести своє знання понад [знаннями] юрби, мало б бути соромно шукати [приводу для] сумнівів у формах висловлювань, винайдених юрбою; ⁽¹⁵⁾рушаймо ж далі й уважно розгляньмо, коли сприймав я, що таке віск, досконаліше й очевидніше: ⁽¹⁷⁾тоді, коли спершу оглядав його, сподіваючись пізнати за допомоги власне зовнішнього відчуття ⁽¹⁸⁾чи принаймні так званого спільного відчуття, тобто виображувальної спроможності, ⁽¹⁹⁾чи ж радше тепер, після ретельнішого дослідження того, що є віск, і способу його пізнання? ⁽²¹⁾Певна річ, було б недоладним сумніватися щодо цього. ⁽²²⁾Бо хіба ж у першому сприйнятті була [на ділі] якась виразність? Щось таке, чого вочевидь не могла б мати і будь-яка тварина? ⁽²⁴⁾Коли ж я, натомість, відрізняю віск від [його] зовнішніх форм ⁽²⁵⁾і, немовби знявши з нього шати, розглядаю його оголеним, ⁽²⁶⁾то насправжки не можу сприймати його без людського уму, нехай би у моєму судженні й міг бути якийсь заблуд.

Quid autem dicam de hac ipsâ mente, sive de me
 ipso ? ⁽²⁾Nihildum enim aliud admitto in me esse praeter
 | mentem. ⁽³⁾Quid, inquam, ego qui hanc ceram videor [30]
 tam distincte percipere ? ⁽⁴⁾Nunquid me ipsum non tan-
 5 tùm multo verius, multo certius, sed etiam multo
 distinctius evidentiusque, cognosco ? ⁽⁶⁾Nam, si judico
 ceram | existere, ⁽⁷⁾ex eo quod hanc videam, certe multo
 evidentius efficitur me ipsum etiam existere, ex eo
 ipso quod hanc videam. ⁽⁹⁾Fieri enim potest ut hoc quod
 10 video non vere sit cera ; ⁽¹⁰⁾fieri potest ut ne quidem ocu-
 los habeam, quibus quidquam videatur ; ⁽¹¹⁾sed fieri plane
 non potest, cùm videam, sive (quod jam non distin-
 guo) ⁽¹³⁾cùm cogitem me videre, ut ego ipse cogitans
 non aliquid sim. ⁽¹⁴⁾Simili ratione, si judico ceram esse,
 15 ex eo quod hanc tangam, ⁽¹⁵⁾idem rursus efficietur, vide-
 licet me esse. ⁽¹⁶⁾Si ex eo quod imaginer, vel quâvis aliâ
 ex causâ, ⁽¹⁷⁾idem plane. ^(17a)Sed & hoc ipsum quod de cerâ
 animadverto, ⁽¹⁸⁾ad reliqua omnia, quae sunt extra me
 posita, licet applicare. ⁽¹⁹⁾Porro autem, si magis distincta
 20 visa sit cerae perceptio, postquam mihi, ⁽²⁰⁾non ex solo
 visu vel tactu, sed pluribus ex causis innotuit, ⁽²¹⁾quanto
 distinctiùs me ipsum a me nunc | cognosci fatendum [31]
 est, ⁽²³⁾quandoquidem nullae rationes vel ad cerae, vel
 ad cuiuspiam alterius corporis perceptionem possint
 25 juvare, ⁽²⁵⁾quin eadem omnes mentis meae naturam me-
 lius probent ! ⁽²⁶⁾Sed & alia insuper tam multa sunt in
 ipsâ mente, ex quibus ejus notitia distinctior reddi
 potest, ⁽²⁸⁾ut ea, quae ex corpore ad illam emanant, vix
 numeranda videantur.
 30 ⁽³⁰⁾Atque ecce tandem sponte sum reversus eò quò

Що ж мені сказати про сам цей ум, тобто про мене самого? ⁽²⁾Бо ж я не припускаю допоки, що у мені є щось інше, окрім уму. ⁽³⁾Що, повторюю, [мені сказати про те] я, яке, здається, з такою виразністю сприймає цей віск? ⁽⁴⁾Чи не пізнаю я самого себе не тільки істинніше й певніше, але й ще значно виразніше та очевидніше? ⁽⁶⁾Бо коли з того, що бачу віск, я суджу про його існування, ⁽⁷⁾то з того ж, що я його бачу, із напевне більшою очевидністю впливає існування мене самого. ⁽⁹⁾Звісна річ, може статись, що бачене тепер мною насправді не є воском; ⁽¹⁰⁾може статись, що я не маю навіть очей, якими міг би щось бачити; ⁽¹¹⁾проте, коли я бачу або (цих речей я більше не розрізняю) ⁽¹³⁾думаю, що бачу, не може статись у жодному разі, щоб я сам, який думає, не був чимось. ⁽¹⁴⁾Через подібну підставу, якщо я, з того, що торкаюсь воску, суджу, що він є, ⁽¹⁵⁾то, знову ж, звідси впливає те саме – що є я. ⁽¹⁶⁾Коли я судитиму про це з того, що виображую віск, або з будь-якої іншої причини – ⁽¹⁷⁾точнісінько те саме [буде і тоді]. ^(17a)Але помічене мною щодо воску, ⁽¹⁸⁾можна застосувати до всіх інших речей, що перебувають поза мною. ⁽¹⁹⁾Підемо далі: якщо сприйняття воску видається набагато виразнішим після того, як стає мені відомим ⁽²⁰⁾не від самого лише бачення чи дотику, а від багатьох інших причин, ⁽²¹⁾то наскільки виразнішим маю я вважати те пізнання мене самого, яке маю нині; ⁽²³⁾адже всі підстави, які можуть сприяти сприйняттю воску чи якогось іншого тіла, ⁽²⁵⁾водночас, і то ще ліпше, доводять природу мого власного уму! ⁽²⁶⁾Але, понад те, у самому умі міститься ще так багато інших речей, від яких можна надати його поняттю ще більшої виразності, ⁽²⁸⁾що, здається, навряд чи варто перелічувати ті, які еманують у нього від тіла. ⁽³⁰⁾Ось так, власним плином, я, нарешті, й повернувся туди, куди

volebam ; ⁽¹⁾nam cùm | mihi nunc notum sit ipsamet corpora, non proprie a sensibus, vel ab imaginandi facultate, sed a solo intellectu percipi, ⁽³⁾nec ex eo percipi quòd tangantur aut videantur, ⁽⁴⁾sed tantùm ex eo quòd intelligantur ⁽⁵⁾aperte cognosco nihil facilius aut evidentius meâ mente posse a me percipi. ⁽⁶⁾Sed quia tam cito deponi veteris opinionis consuetudo non potest, ⁽⁷⁾placet hîc consistere, ^(7a)ut altius haec nova cognitio memoriae meae diuturnitate meditationis infigatur.

/27/

*Латинський текст відтворює сторінки і рядки канонічного видання Адана і Танері (t. VII, pp. 18-34).

Бокові цифри

у круглих дужках () позначають номер рядка на сторінці видання Адана-Танері;

у прямокутних дужках [] – початок відповідної сторінки у першому виданні «Медитацій» (1641); безпосередньо в тексті початок відповідної сторінки позначено символом | (в рядку напроти цифри);

у навісних дужках // – початок відповідної сторінки у другому виданні «Медитацій» (1642); безпосередньо в тексті початок відповідної сторінки позначено символом | (в рядку напроти цифри).

Латинський і французький тексти містять чимало відмінностей, оглядові яких присвячено статтю Олега Хоми в XIII числі журналу *Sententiae* (<http://philosophy.ua/ua/anns?doc:int=229>). Для полегшення порівнянь всі чотири тексти містять наскрізну пагінацію у вигляді цифри в круглих дужках (верхній регістр); така цифра вказує на номер рядка латинського тексту і початок певного речення чи частини речення (повне відтворення структури рядків латинської версії у французькому і українських перекладах, на жаль, неможливе); завдяки цьому невеликі за обсягом фрази виявляються нумерованими, що дає змогу легко відшукати їхні еквіваленти в інших стовпчиках.

Текст перекладено Андрієм Баумейстером під загальною редакцією Олега Хоми.

волів; ⁽¹⁾бо позаяк нині я маю поняття того, що самі тіла сприймаються не власне почуттями чи здатністю виображувати, а одним лише інтелектом; ⁽³⁾і що сприймають їх не дотиканням або баченням, ⁽⁴⁾а настільки, наскільки охопити інтелектом, ⁽⁵⁾я наочно пізнаю, що не можу нічого сприйняти легше чи очевидніше, ніж мій ум. ⁽⁶⁾Але, скоро не можна так швидко відшуратись при зви чаєності до старих опіній, ⁽⁷⁾то бажано тут зупинитися, ^(7a)щоб, через тривалу медитацію, глибше урізьбити це нове пізнання у свою пам'ять.

LES MEDITATIONS
MÉTAPHYSIQUES
DE RENÉ DESCARTES
TOUCHANT LA PREMIERE PHILOSOPHIE
DANS LESQUELLES
L'EXISTENCE DE DIEU ET LA DISTINCTION RÉELLE
ENTRE L'ÂME ET LE CORPS DE L'HOMME SONT
DEMONTRÉES*

PREMIERE MEDITATION.

Des choses que l'on peut reuoquer en doute.

Il y a déjà quelque temps que je me suis aperçu que, dès mes premières années, j'avais reçu quantité de fausses opinions pour véritables, ⁽³⁾et que ce que j'ai depuis fondé sur des principes si mal assurés, ne pouvait être que fort douteux et incertain; ⁽⁴⁾de façon | qu'il me fallait entreprendre sérieusement une fois en ma vie de me défaire de toutes les opinions que j'avais reçues jusques alors en ma créance, et commencer tout de nouveau dès les fondements, si je voulais établir quelque chose de ferme et de constant dans les sciences. ⁽⁸⁾Mais cette entreprise me semblant être fort grande, j'ai attendu que j'eusse atteint un âge ⁽⁹⁾qui fût si mûr, que je n'en pusse espérer d'autre après lui, auquel je fusse plus propre à l'exécuter; ⁽¹⁰⁾ce qui m'a fait différer si longtemps, que désormais je croirais commettre une faute, ⁽¹²⁾si j'employais encore à délibérer le temps qu'il me reste pour agir.
⁽¹³⁾Maintenant donc que mon esprit est

МЕТАФІЗИЧНІ
МЕДИТАЦІЇ
РЕНЕ ДЕКАРТА
СТОСОВНО ПЕРШОЇ ФІЛОСОФІЇ
В ЯКИХ ДОВЕДЕНО
ІСНУВАННЯ БОГА І РЕАЛЬНУ ВІДМІННІСТЬ
МІЖ ДУШЕЮ І ТІЛОМ ЛЮДИНИ

Перша Медитація

Про речі, які можна піддати сумнівові

Уже збіг певний час відтоді як я помітив, що від найперших своїх літ устиг прийняти незліченну кількість хибних опіній за істинні ⁽³⁾й що засноване відтоді мною на таких погано обґрунтованих принципах, не може не бути вельми сумнівним і непевним; ⁽⁴⁾відтак, прагнучи встановити щось тверде і постійне в науках, я мав би бодай раз у житті серйозно заповзятись і звільнитись від усіх опіній, сприйнятих доти на віру, і розпочати все спочатку від засад. ⁽⁸⁾Але, скоро ця справа видавалась мені надто великою, я очікував, доки досягну віку ⁽⁹⁾настільки зрілого, що вже годі буде сподіватись на ліпший для здійснення її; ⁽¹⁰⁾це змушувало мене зволікати так довго, що тепер я вважав би помилкою ⁽¹²⁾і надалі витрачати на обмірковування той час, що лишився мені для дій.

⁽¹³⁾Тож тепер, коли мій ум

libre de tous soins, et que je me suis procuré un repos assuré dans une paisible solitude, ⁽²⁾je m'appliquerai sérieusement et avec liberté à détruire généralement toutes mes anciennes opinions. ⁽⁴⁾Or il ne sera pas nécessaire, pour arriver à ce dessein, de prouver qu'elles sont toutes fausses, de quoi | peut-être je ne viendrais jamais à bout; ⁽⁶⁾mais, d'autant que la raison me persuade déjà que je ne dois pas moins soigneusement m'empêcher de donner créance aux choses qui ne sont pas entièrement certaines et indubitables, qu'à celles qui nous paraissent manifestement être fausses, ⁽⁹⁾le moindre sujet de douter que j'y trouverai, suffira pour me les faire toutes rejeter. ⁽¹⁰⁾Et pour cela il n'est pas besoin que je les examine chacune en particulier, ce qui serait d'un travail infini; ⁽¹¹⁾mais, parce | que la ruine des fondements entraîne nécessairement avec soi tout le reste de l'édifice, ⁽¹³⁾je m'attaquerai d'abord aux principes, sur lesquels toutes mes anciennes opinions étaient appuyées.

⁽¹⁵⁾Tout ce que j'ay reçu jusqu'à présent pour le plus vrai et assuré, je l'ai appris des sens, ou par les sens: ⁽¹⁶⁾or j'ay quelquefois éprouvé que ces sens étaient trompeurs, ⁽¹⁷⁾et il est de la prudence de ne se fier jamais entièrement à ceux qui nous ont une fois trompés.

⁽¹⁹⁾Mais, encore que les sens nous trompent quelquefois, touchant les choses peu sensibles et fort éloignées, ⁽²⁰⁾il s'en rencontre peut-être beaucoup d'autres, desquelles on ne peut pas raisonnablement douter, quoique nous les connaissions par leur moyen: ⁽²²⁾par exemple, que je sois ici, assis auprès du feu, vêtu d'une robe de chambre, ayant ce papier entre les mains, et autres choses de cette nature. ⁽²⁴⁾Et comment est-ce que je pourrais nier que ces mains et ce corps-ci soient à moi? ⁽²⁶⁾si ce n'est peut-être que je me compare à ces insensés,

вільний від усіх турбот, і коли я забезпечив собі непорушний спокій у мирній самотності, ⁽²⁾я заповізьмуся серйозно і вільно руйнувати загалом усі мої колишні опінії. ⁽⁴⁾Але задля здійснення цього задуму не обов'язково доводити, що всі вони хибні, бо, мабуть, за такої умови, я ніколи б не спромігся завершити його; ⁽⁶⁾та й раціо вже переконує мене, що, оскільки я не менш ретельно повинен утримуватись від висловлення згоди з речами, що не є цілковито певними і безсумнівними, ніж з тими, що виглядають відверто хибними, ⁽⁹⁾то навіть найменшого приводу для сумнівів вистачить, щоб відкинути їх усі. ⁽¹⁰⁾Для цього не потрібно також досліджувати їх кожна зокрема – такій праці кінця не було б; ⁽¹¹⁾адже скоро руйнування підмурків з необхідності тягне за собою руйнацію усієї будівлі, ⁽¹³⁾то я передовсім атакуватиму принципи, на які спиралися всі мої старі опінії.

⁽¹⁵⁾Всього, що приймалось мною досі за найістинніше та найнадійніше, я навчився від почуттів або через [посередництво] почуттів, ⁽¹⁶⁾проте іноді я пересвідчувався як ці ж почуття ошукують, ⁽¹⁷⁾а розважливість полягає у тому, щоб ніколи цілковито не довіряти тим, хто хоч раз нас ошукав.

⁽¹⁹⁾Але хоча інколи почуття нас і ошукують щодо речей малопомітних чи надто від нас віддалених, ⁽²⁰⁾все ж, мабуть, існує ще й багато інших, у яких не можна підставово сумніватись, хоча ми й пізнаємо їх за посередництва почуттів: ⁽²²⁾наприклад, що я перебуваю тут, сиджу біля вогню, зодягнений у хатній халат, тримаю цей аркуш паперу в руках та інші речі тієї ж природи. ⁽²⁴⁾Та й як би міг заперечувати що ці-ось руки й тіло – мої? ⁽²⁶⁾Хіба, може, я дорівняюсь до тих безглузд,

de qui le cerveau est tellement troublé et offusqué par les noires vapeurs de la bile, ⁽²⁾qu'ils assurent constamment qu'ils sont des rois, lorsqu'ils sont très pauvres; ⁽³⁾qu'ils sont vêtus d'or et de pourpre, lorsqu'ils sont tout nus; ⁽⁴⁾ou s'imaginent être des cruches, ou avoir un corps de verre. ⁽⁵⁾Mais quoi? ce sont des fous, ⁽⁶⁾et je ne serais pas moins extravagant, si je me réglais sur leurs exemples. |

⁽⁸⁾Toutefois j'ay ici à considérer que je suis homme, et par conséquent que j'ay coutume de dormir ⁽⁹⁾et de me représenter en mes songes les mêmes choses, ou quelquefois de moins vraisemblables, que ces insensés, lorsqu'ils veillent. ⁽¹¹⁾Combien de fois m'est-il arrivé de songer, la nuit, que j'étais en ce lieu, que j'étais habillé, que j'étais auprès du feu, ⁽¹³⁾quoique je fusse tout nu dedans mon lit? ^(13a)Il me semble bien à présent que ce n'est point avec des yeux endormis que je regarde ce papier; ⁽¹⁵⁾que cette tête que je remue n'est point assoupie; ^(15a)que c'est avec dessein et de propos délibéré que j'étends cette main, et que je la sens: ⁽¹⁶⁾ce qui arrive dans le sommeil ne semble point si clair ni si distinct que tout ceci. | ⁽¹⁷⁾Mais, en y pensant soigneusement, je me ressouviens d'avoir été souvent trompé, lorsque je dormais, par de semblables illusions. ⁽¹⁹⁾Et m'arrêtant sur cette pensée, je vois si manifestement qu'il n'y a point d'indices concluants, ni de marques assez certaines par où l'on puisse distinguer nettement la veille d'avec le sommeil, que j'en suis tout étonné; ⁽²¹⁾et mon étonnement est tel, qu'il est presque capable de me persuader que je dors.

⁽²³⁾Supposons donc maintenant que nous sommes endormis, et que toutes ces particularités-ci, à savoir, que nous ouvrons les yeux, que nous remuons la tête, que nous étendons les mains, et choses semblables, ne sont que de fausses illusions; et pensons que peut-être nos mains, ni tout notre corps, ne | sont pas tels que nous les voyons. ⁽²⁶⁾Toutefois il faut au moins avouer que les choses qui nous sont représentées dans le sommeil, sont comme des tableaux et des peintures, qui ne peuvent être formées qu'à la ressemblance de quelque chose de réel et de véritable; ⁽²⁹⁾et qu'ainsi, pour le moins, ces choses générales, à savoir, des yeux, une tête, des mains, et tout le reste du corps, ne sont pas choses imaginaires, mais vraies et existantes. ⁽³¹⁾Car de vrai les peintres,

чий мозок до такої міри каламутять і затьмарюють чорні випари жовчі, ⁽²⁾що вони затято стверджують, ніби є королями, тоді як вони – вельми злиденні, ⁽³⁾зодягненими в золото і пурпур, тоді як вони – голісінькі, ⁽⁴⁾чи виображують, ніби вони – глеки або мають скляне тіло? ⁽⁵⁾Та ба! це ж божевільні, ⁽⁶⁾тому і я виглядав би не менш химерно, якби зважав на подавані ними приклади.

⁽⁸⁾Втім, мені тут слід зважити на те, що я людина, отже звук спати ⁽⁹⁾й уявляти в своїх сновидіннях ті ж (а інколи – ще менш правдоподібні) речі, що їх уявляють ці безглузді, коли не сплять. ⁽¹¹⁾Скільки разів уночі мені снилось, що я перебуваю ось-тут, одягнений і біля вогню, ⁽¹³⁾хоча я тоді лежав повністю роздягнений в своєму ліжку? ^(13a)Зараз мені, звісно, видається, що я дивлюсь на цей папір очима, що не сплять, ⁽¹⁵⁾що голова, яку я повертаю, анітрохи не дрімає, ^(15a)що цю руку я простягаю умисно та внаслідок задалегідь сформованого наміру, і що я її відчуваю: ⁽¹⁶⁾речі, які стаються зі мною уві сні, не видаються настільки ясними і виразними, як усе це. ⁽¹⁷⁾Проте, ретельно все це обдумавши, я пригадую, що під час сну мене незрідка ошукували ілюзії, подібні до щойно перелічених. ⁽¹⁹⁾І, зупинившись на цій думці, я так явно бачу, що тут немає ані переконливих прикмет, ані досить певних ознак, через які можна було б чітко відрізнити неспання від сну, що я гранічно здивований, ⁽²¹⁾і мій подив є таким, що, майже здатен переконати мене, що я сплю.

⁽²³⁾Тож давайте припустимо, що ми заснули і що всі ці окремоті – те, що ми відкриваємо очі, рухаємо головою, простягаємо руки й подібні до них, – лише хибні ілюзії, й станемо думати, що, можливо, ані руки наші, ані наше тіло не є такими, якими їх бачимо ми. ⁽²⁶⁾Втім, слід принаймні визнати, що уявлювані нами уві сні речі є ніби картинами і живописними полотнами, що можуть створюватись лише як уподібнення якоїсь з реальних і справжніх речей, ⁽²⁹⁾відтак ці загальні речі, а саме: очі, голова, руки й уся решта [частин] тіла, – принаймні є речами не виображуваними, а справжніми і такими, що існують. ⁽³¹⁾Бо й справді, навіть коли художники

lors même qu'ils s'étudient avec le plus d'artifice à représenter des sirènes et des satyres par des formes bizarres et extraordinaires, ⁽²⁾ne leur peuvent pas toutefois attribuer des formes et des natures entièrement nouvelles, mais font seulement un certain mélange et composition des membres de divers animaux; ⁽⁴⁾ou bien, si peut-être leur imagination est assez extravagante pour inventer quelque chose de si nouveau, que jamais nous n'ayons rien vu de semblable, et qu'ainsi leur ouvrage nous représente une chose purement feinte et absolument fausse, ⁽⁶⁾certes à tout le moins les couleurs dont ils le composent doivent-elles être véritables.

⁽⁸⁾Et par la même raison, encore que ces choses générales, à savoir, des yeux, une tête, des mains, et autres semblables, pussent être imaginaires, ⁽¹⁰⁾il faut toutefois avouer qu'il y a des choses encore plus simples et plus universelles, qui sont vraies et existantes; ⁽¹²⁾du mélange desquelles, ni plus ni moins que de celui de quelques véritables couleurs, toutes ces | images des choses qui résident en notre pensée, soit vraies et réelles, soit feintes et fantastiques, sont formées. ⁽¹⁵⁾De ce genre de choses est la nature corporelle en général, et son étendue; ensemble la figure des choses étendues, leur quantité ou grandeur, et leur nombre; ⁽¹⁸⁾comme aussi le lieu où elles sont, le temps qui mesure leur durée, et autres semblables. |

⁽²⁰⁾C'est pourquoi peut-être que de là nous ne concluons pas mal, si nous disons que la physique, l'astronomie, la médecine, et toutes les autres sciences qui dépendent de la considération des choses composées, sont fort douteuses et incertaines; ⁽²³⁾mais que l'arithmétique, la géométrie, et les autres sciences de cette nature, qui ne traitent que de choses fort simples et fort générales, ⁽²⁶⁾sans se mettre beaucoup en peine si elles sont dans la nature, ou si elles n'y sont pas, contiennent quelque chose de certain et d'indubitable. ⁽²⁷⁾Car, soit que je veille ou que je dorme, deux et trois joints ensemble formeront toujours le nombre de cinq, ⁽²⁹⁾et le carré n'aura jamais plus de quatre côtés; ⁽³⁰⁾et il ne semble pas possible que des vérités si apparentes puissent être soupçonnées d'aucune fausseté ou d'incertitude.

намагаються якнаймайстерніше уявити сирен і сатирів через дивовижні й надзвичайні форми, ⁽²⁾вони все ж не можуть надати їм цілковито нових форм і природ, а створюють лише певну суміш, композицію з частин [тіла] різних одушевлених істот, ⁽⁴⁾якщо ж їхнє виображення є достатньо навіженим для винайдення чогось настільки нового, подоба чого ми ніколи не бачили, отже, якщо їхній витвір уявляє щось суто удаване і абсолютно хибне, ⁽⁶⁾то у будь-якому випадку певним є щонайменш те, що кольори, з яких вони його створюють, повинні бути справжніми.

⁽⁸⁾З тієї ж підстави, хоч ці загальні речі, себто очі, голова, руки й інші, подібні до них, можуть бути увиображеними, ⁽¹⁰⁾все ж слід визнати, що є речі ще простіші та універсальніші, і разом з тим справжні й такі, що існують; ⁽¹²⁾з суміші останніх, точнісінько як і з суміші справжніх кольорів, сформовано усе те, що міститься у нашому мисленні, хай то будуть речі справжні й реальні чи удавані й фантастичні. ⁽¹⁵⁾До речей цього роду належать тілесна природа загалом та її протяжність, водночас фігура протяжних речей, їхні кількість чи розміри та число, ⁽¹⁸⁾й так само – місце, де вони перебувають, час, яким вимірюється їхня тривалість, й інші подібні ж.

⁽²⁰⁾Ось чому, мабуть, не буде недоречним наш висновок про те, що фізика, астрономія, медицина й усі інші науки, пов'язані зі спогляданням складених речей, є вельми сумнівними і ненадійними, ⁽²³⁾арифметика ж, геометрія й усі інші науки такого штибу, що потрактовують лише речі вельми прості та загальні, ⁽²⁶⁾не дуже цікавлячись тим, чи справді вони існують в природі, містять дещо надійне і безсумнівне. ⁽²⁷⁾Бо байду же, не сплю я, чи сплю, сумою двох і трьох завжди буде число п'ять, ⁽²⁹⁾а квадрат ніколи не матиме більше чотирьох сторін, ⁽³⁰⁾і видається неможливим, щоб настільки наочні істини хтось міг підозрювати у хибності чи непевності.

Toutefois il y a longtemps que j'ay dans mon esprit une certaine opinion, ⁽²⁾qu'il y a un Dieu qui peut tout, et par qui j'ay été créé et produit tel que je suis. ⁽³⁾Or qui me peut avoir assuré que ce Dieu n'ait point fait qu'il n'y ait aucune terre, aucun ciel, aucun corps étendu, aucune figure, aucune grandeur, | aucun lieu, et que néanmoins j'aye les sentiments de toutes ces choses, et que tout cela ne me semble point exister autrement que je le vois ? ⁽⁷⁾Et même, comme je juge quelquefois que les autres se méprennent, même dans les choses qu'ils pensent savoir avec le plus de certitude, ⁽⁹⁾il se peut faire qu'il ait voulu que je me trompe toutes les fois que je fais l'addition de deux et de trois, ou que je nombre les côtés d'un carré, ⁽¹⁰⁾ou que je juge de quelque chose encore plus facile, si l'on se peut imaginer rien de plus facile que cela. ⁽¹¹⁾Mais peut-être que Dieu n'a pas voulu que je fusse déçu de la sorte, car il est dit souverainement bon. ⁽¹²⁾Toutefois, si cela répugnait à sa bonté, de m'avoir fait tel que je me trompasse toujours, ⁽¹⁴⁾cela semblerait aussi lui être aucunement contraire, de permettre que je me trompe quelquefois, ⁽¹⁵⁾et néanmoins je ne puis douter qu'il ne le permette.

⁽¹⁷⁾Il y aura peut-être ici des personnes qui aimeront mieux nier l'existence d'un Dieu si puissant, que de croire que toutes les autres choses sont incertaines. ⁽¹⁹⁾Mais ne leur résistons pas pour le présent, et supposons, en leur faveur, que tout ce qui est dit ici d'un Dieu soit une fable. ⁽²⁰⁾Toutefois, de quelque façon qu'ils supposent que je sois parvenu à l'état et à l'être que je possède, soit qu'ils l'attribuent à quelque destin ou fatalité, soit qu'ils le réfèrent au hasard, soit qu'ils veuillent que ce soit par une continuelle suite et liaison des choses, ⁽²²⁾il est certain que, | puisque faillir et se tromper | est une espèce d'imperfection, ⁽²⁴⁾d'autant moins puissant sera l'auteur qu'ils attribueront à mon origine, ⁽²⁵⁾d'autant plus sera-t-il probable que je suis tellement imparfait que je me trompe toujours. ⁽²⁶⁾Auxquelles raisons je n'ai certes rien à répondre, mais je suis contraint d'avouer que, ⁽²⁷⁾de toutes les opinions que j'avais autrefois reçues en ma créance pour véritables, il n'y en a pas une de laquelle je ne puisse maintenant douter, ⁽²⁹⁾non par aucune inconsidération ou légèreté, mais pour des raisons très fortes et mûrement considérées: ⁽³⁰⁾de sorte qu'il est nécessaire que j'arrête et suspende désormais

Однак ум мій давно вже містить цілком певну опінію, згідно з якою (2)існує Бог, що може все, Бог, що мене створив і зробив таким, яким я є. (3)Але хто б спромігся мене упевнити, що цей Бог не зробив так, щоб ніяких землі, неба, протяжних тіл, фігури, величини, місця не було, проте щоб я мав відчуття усіх цих речей й щоб мені здавалось, ніби вони існують лише такими, якими я їх бачу? (7)Понад те, оскільки я іноді висновую, що інші неправильно розуміють навіть ті речі, які, на їхню думку, вони знають найпевніше, (9)то може статись, що Він волів, аби я помилявся щоразу, коли додаю два до трьох, або перераховую сторони квадрата, (10)або ж складаю судження про ще простіші речі, якщо можна виобразити щось простіше, ніж це. (11)Але, можливо, Бог не волів, щоб я був ошуканий у такий спосіб, адже Його називають усеблагим. (12)Втім, коли створення мене таким, що завжди помиляється, несумісне з Його благістю, (14)то й попушення мені іноді помилялись їй, видається, також певним чином суперечить, (15)а все ж я не можу сумніватись у тому, чи попустив Він це мені.

(17)Мабуть, є люди, що охочіше б заперечили існування настільки могутнього Бога, ніж визнали б усі інші речі непевними. (19)Проте ми поки їм не опиратимемось і на їхню користь припустимо, що все, сказане тут про Бога – вигадка. (20)Але в який би спосіб я, на їхнє припущення, не досягнув би того стану і того буття, які мені властиві, – приписують вони їх якійсь долі чи фатумові, співвідносять із випадком чи воліють, щоб це сталось через неперервну послідовність і зв'язок речей, – (22)певним (позаяк хиблячи і помиляючись виявляємо певний різновид недосконалості) є одне: (24)що менш могутнім буде творець, якому вони приписують мого виникнення, (25)то ймовірнішим виявиться, що я недосконалий настільки, що завжди помиляюсь. (26)Певна річ, мені нема що відповісти на такі аргументи, однак змушений визнати, що (27)з усіх опіній, раніше на віру прийнятих мною за істинні, не залишилось жодної, у якій я тепер не міг би сумніватись, (29)і то не через нерозважливість чи легковажність, а через вельми потужні й ґрунтовно опрацьовані підстави: (30)тож я повинен зупинитись і від цієї миті відтермінувати

mon jugement sur ces pensées, et que je ne leur donne pas plus de créance, que je ferais à des choses qui me paraîtraient évidemment fausses si je désire trouver quelque chose de constant et d'assuré dans les sciences.

⁽³⁾Mais il ne suffit pas d'avoir fait ces remarques, il faut encore que je prenne soin de m'en souvenir; ⁽⁴⁾car ces anciennes et ordinaires opinions me reviennent encore souvent en la pensée, le long et familier usage qu'elles ont eu avec moi leur donnant droit d'occuper mon esprit contre mon gré, et de se rendre presque maîtresses de ma créance. ⁽⁷⁾Et je ne me désaccoutumerai jamais d'y acquiescer, et de prendre confiance en elles, ⁽⁸⁾tant que je les considérerai telles qu'elles sont en effet, c'est à savoir en quelque façon douteuses, comme je viens de montrer, ⁽¹⁰⁾et toutefois fort probables, en sorte que l'on a beaucoup | plus de raison de les croire que de les nier. ⁽¹²⁾C'est pourquoi je pense que j'en userai plus prudemment, si, prenant un parti contraire, j'emploie tous mes soins à me tromper moi-même, ⁽¹⁴⁾feignant que toutes ces pensées sont fausses et imaginaires; ⁽¹⁵⁾jusques à ce qu'ayant tellement balancé mes préjugés, qu'ils ne puissent faire pencher mon avis plus d'un côté que d'un autre, mon jugement ne soit plus désormais maîtrisé par de mauvais usages et détourné du droit chemin qui le peut conduire à la connaissance de la vérité. ⁽¹⁸⁾Car je suis assuré que cependant il ne peut y avoir de péril ni d'erreur en cette voie, et que je ne saurais aujourd'hui trop accorder à ma défiance, ⁽²⁰⁾puisqu'il n'est pas maintenant question d'agir, mais seulement de méditer et de connaître.

⁽²³⁾Je supposerai donc qu'il y a, non point un vrai Dieu, qui est la souveraine source de vérité, mais un certain mauvais génie, non moins rusé et trompeur que puissant ⁽²⁵⁾qui a employé toute son industrie à me tromper. ⁽²⁶⁾Je penserai que le ciel, l'air, la terre, les couleurs, les figures, les sons et toutes les choses extérieures que nous voyons, ⁽²⁸⁾ne sont que des illusions et tromperies, dont il se | sert pour surprendre ma crédulité. ⁽²⁹⁾je me considérerai

своє судження про ці думки та довіряти їм не більше, ніж раніше довіряв речам, що видавались мені вочевидь хибними, якщо хочу знайти щось постійне і тверде в науках,.

(3) Але не досить самих цих зауваг, мені слід ще й докласти зусиль, щоб запам'ятати їх, (4) бо мої старі й звичні опінії поки ще часто повертаються у моє мислення, а тривале й звичне моє послуговування ними надає їм право проти моєї волі захоплювати мій ум і робитись заледве не володарками моєї довіри. (7) І я ніколи не відівчуся висловлювати згоду із ними й довіряти їм, (8) якщо й надалі вважатиму їх такими, які вони насправді, себто у чомусь сумнівними, як я показав щойно, (10) але все ж вельми ймовірними, через що постає набагато більше підстав вірити їм, ніж їх заперечувати. (12) А тому, думаю, я послуговувався б ними розважливіше, якби, посівши цілковито іншу позицію, доклав усіх своїх зусиль, щоб ошукати самого себе, (14) удавши, ніби всі ці думки є хибними і уявними, (15) та, урівноваживши мої передсуди аж до повного позбавлення їх можливості схилити мій [внутрішній] погляд у будь-який бік, відтак досягти стану, коли моя [здатність] судити вже не перебуває під владою поганих способів використання і не збочує з прямого шляху, який може привести до пізнання істини. (18) Бо разом із тим я упевнений, що на цьому шляху не може чигати ані небезпека, ані заблуд, і що сьогодні я не спроможуся надміру проникнутись своєю недовірою, (20) бо ж наразі йдеться не про дію, а тільки про медитацію і пізнання.

(23) Тож я припушу, що є не істинний Бог, суверенне джерело істини, а якийсь злий геній, не менш хитрий і обманливий, ніж могутній, (25) що застосував усю свою майстерність до того, щоби увести мене в оману. (26) Я думатиму, що небо, повітря, земля, кольори, фігури, звуки й усі інші зовнішні речі, що їх ми бачимо, – (28) то лише ілюзії та ошуканство, до яких він вдається, щоб заскочити зненацька мою довірливість. (29) Я розглядатиму

moi-même comme n'ayant point de mains, point d'yeux, point de chair, point de sang, comme n'ayant aucuns sens, ⁽³⁾mais croyant fausement avoir toutes ces choses. ⁽⁴⁾Je demeurerai obstinément attaché à cette pensée; et si, par ce moyen, il n'est pas en mon pouvoir de parvenir | à la connaissance d'aucune vérité, ⁽⁶⁾à tout le moins il est en ma puissance de suspendre mon jugement. ⁽⁷⁾C'est pourquoi je prendrai garde soigneusement de ne point recevoir en ma croyance aucune fausseté, et préparerai si bien mon esprit à toutes les ruses de ce grand trompeur, que, pour puissant et rusé qu'il soit, il ne pourra jamais rien imposer.

⁽⁹⁾Mais ce dessein est pénible et laborieux, et une certaine paresse m'entraîne insensiblement dans le train de ma vie ordinaire. ⁽¹¹⁾Et tout de même qu'un esclave qui jouissait dans le sommeil d'une liberté imaginaire, lorsqu'il commence à soupçonner que sa liberté n'est qu'un songe, ⁽¹³⁾craint d'être réveillé, et conspire avec ces illusions agréables pour en être plus longuement abusé, ⁽¹⁴⁾ainsi je retombe insensiblement de moi-même dans mes anciennes opinions, et j'apprends de me réveiller de cet assoupissement, de peur que les veilles laborieuses qui succéderaient à la tranquillité de ce repos, ⁽¹⁶⁾au lieu de m'apporter quelque jour et quelque lumière dans la connaissance de la vérité, ne fussent pas suffisantes pour éclaircir les ténèbres des difficultés qui viennent d'être agitées.

MÉDITATION SECONDE

*De la nature de l'esprit humain; et qu'il est
plus aisé à connaître que le corps*

⁽²¹⁾La Méditation que je fis hier m'a rempli l'esprit de tant de doutes, qu'il n'est plus désormais en ma puissance de les oublier. ⁽²²⁾Et cependant je ne vois pas de quelle façon je les pourrai résoudre; et comme si

себе позбавленим рук, очей, плоті, крові, усіх почуттів, ⁽³⁾та ще й таким, що хибно вірить, ніби усе це має. ⁽⁴⁾Цієї думки я дотримуватимусь уперто, і якщо, вдавшись до описаного способу, виявлю, що досягти пізнання істини не в моїй владі, ⁽⁶⁾то принаймні призупинення дії моєї [здатності] судити все ж улягатиме моїй потузі. ⁽⁷⁾Тому я ретельно стерегтимусь від того, щоб прийняти на віру бодай одну хибу і настільки добре підготую свій ум до усіх підступів цього великого ошуканця, що, хай який мугутній та хитрий, він ніколи не зможе мені нічого накинути.

⁽⁹⁾Але намір цей є стомливим і трудним, а деяка лінкуватість невідчутно втягує мене у звичний перебіг мого життя. ⁽¹¹⁾І як той раб, що насолоджувався уві сні виображуваною свободою, а потім почав підозрювати, що його свобода – лише сновидіння, ⁽¹³⁾боїться, що його розбудять, і змовлюється з цими приємними ілюзіями, щоби вони якомога довше вводили його в оману, ⁽¹⁴⁾так само і я невідчутно для самого себе знову занурююся у свої старі опінії і боюся пробудитись від цієї дрімоти через страх того, що трудне неспання, яке прийде на зміну безтурботності цього відпочинку, ⁽¹⁶⁾не лише не принесе мені жодних ясноти й світла у пізнанні істини, але й виявиться недостатнім осяяти морок навіть щойно зачеплених ускладнень.

МЕДИТАЦІЯ ДРУГА

*Про природу людського уму і про те, що він є
легше пізнаваний, ніж тіло*

⁽²¹⁾Медитація, здійснена мною учора, сповнила мій ум стількома сумнівами, що відтепер мені вже несила про них забути. ⁽²²⁾Однак не бачу, в який спосіб я міг би їх розв'язати. І немовби

tout à coup j'étais tombé dans une eau très profonde, je suis tellement surpris, ⁽²⁾ que je ne puis ni assurer mes pieds dans le fond, ni nager pour me soutenir au-dessus. ⁽³⁾ Je m'efforcerai néanmoins, et suivrai derechef la même voie où j'étais entré hier, ⁽⁴⁾ en m'éloignant de tout ce en quoi je pourrai imaginer le moindre doute, ⁽⁶⁾ tout de même que si je connaissais que cela fût absolument | faux; ⁽⁷⁾ et je continuerai toujours dans ce chemin, | jusqu'à ce que j'aie rencontré quelque chose de certain, ou du moins, si je ne puis autre chose, jusqu'à ce que j'aie appris certainement, qu'il n'y a rien au monde de certain.

⁽⁹⁾ Archimède, pour tirer le globe terrestre de sa place et le transporter en un autre lieu, ne demandait rien qu'un point qui fût fixe et assuré.

⁽¹¹⁾ Ainsi j'aurai droit de concevoir de hautes espérances, si je suis assez heureux pour trouver seulement une chose qui soit certaine et indubitable.

⁽¹⁴⁾ Je suppose donc que toutes les choses que je vois sont fausses; ^(14a) je me persuade que rien n'a jamais été de tout ce que ma mémoire remplie de mensonges me représente; ⁽¹⁶⁾ je pense n'avoir aucun sens; ^(16a) je crois que le corps, la figure, l'étendue, le mouvement et le lieu ne sont que des fictions de mon esprit. ⁽¹⁷⁾ Qu'est-ce donc qui pourra être estimé véritable? ⁽¹⁸⁾ Peut-être rien autre chose, sinon qu'il n'y a rien au monde de certain.

⁽¹⁹⁾ Mais que sais-je s'il n'y a point quelque autre chose différente de celles que je viens de juger incertaines, ⁽²⁰⁾ de laquelle on ne puisse avoir le moindre doute? ⁽²¹⁾ N'y a-t-il point quelque Dieu, ou quelque autre puissance, ⁽²²⁾ qui me met en l'esprit ces pensées? ⁽²³⁾ Cela n'est pas nécessaire; car peut-être que je suis capable de les produire de moi-même. ⁽²⁴⁾ Moi donc à tout le moins ne suis-je pas quelque chose? ⁽²⁵⁾ Mais j'ai déjà nié que j'eusse aucun sens ni aucun corps. ⁽²⁶⁾ J'hésite néanmoins, car que s'ensuit-il

враз опинившись у глибочезному чортоторії, я настільки приголомшений, ⁽²⁾що не можу ані опертись ногами на дно, ані випливати і триматись на поверхні. ⁽³⁾Але я примушу себе неухильно дотримуватись того ж шляху, на який ступив учора, ⁽⁴⁾віддаляючись від всього, щодо чого міг би виобразити бодай найменший сумнів, ⁽⁶⁾так, немовби пізнав, що воно – абсолютно хибне; ⁽⁷⁾і цим шляхом я незмінно йтиму доти, доки не зустріну чогось певного або принаймні, — якщо вже не спроможусь на інше, — доки не визнаю напевне, що у світі немає нічого певного.

⁽⁹⁾Щоб зтягнути земну кулю з її місця і доправити у інше, Архімед не потребував нічого, окрім однієї нерухомої і надійної точки. ⁽¹¹⁾Відтак і я володітиму правом виношувати в собі високі сподівання, якщо виявлюсь досить щасливим, аби знайти лише одну певну і безсумнівну річ.

⁽¹⁴⁾Отож, я припускаю, що усі речі, бачені мною, – хибні; ^(14a)переконую себе, що ніколи не відбувалось геть нічого з того, що мені являє моя сповнена оманливих вигадок пам'ять; ⁽¹⁶⁾гадаю, що не володію жодним почуттям; ^(16a)вважаю, що тіло, фігура, протяжність, рух і місце суть лише фікції мого уму. ⁽¹⁷⁾Що ж тоді можна було б вважати істинним? ⁽¹⁸⁾Тільки те, мабуть, що у світі немає нічого певного.

⁽¹⁹⁾Але звідки я знаю, що немає якоїсь іншої речі, відмінної від тих, про які я нещодавно судив як про непевні, ⁽²⁰⁾й стосовно якої не можна було б мати жодного сумніву? ⁽²¹⁾Чи не існує якогось Бога або ж якоїсь іншої потуги, ⁽²²⁾що вкладає у мій ум ці думки? ⁽²³⁾Це не є необхідним, бо, я, можливо, здатен виробляти їх з самого себе. ⁽²⁴⁾То ж чи не є чимось принаймні я сам? ⁽²⁵⁾Проте я вже заперечив, що маю якісь почуття чи якийсь тіло. ⁽²⁶⁾Одначе, я вагаюсь, адже що, [справді], випливає

de là? Suis-je tellement dépendant du corps et des sens, que je ne puisse être | sans eux? ⁽²⁾Mais je me suis persuadé qu'il n'y avait rien du tout dans le monde, ⁽³⁾qu'il n'y avait aucun ciel, aucune terre, aucuns esprits, ni aucuns corps; ⁽⁴⁾ne me suis-je donc pas aussi persuadé que je n'étais point? ⁽⁵⁾Non certes, j'étais sans doute, si je me suis persuadé, ou seulement si j'ai pensé quelque chose. ^(5a)Mais il y a un je ne sais quel trompeur très puissant et très rusé, qui emploie toute son industrie à me tromper toujours. ⁽⁷⁾Il n'y a donc point de doute que je suis, s'il me trompe; ⁽⁸⁾et qu'il me trompe tant qu'il voudra ⁽⁹⁾il ne saurait jamais faire que je ne sois rien, tant que je penserai être quelque chose. ⁽¹⁰⁾De sorte qu'après y avoir bien pensé, et avoir soigneusement examiné toutes choses, enfin il faut conclure, et tenir pour constant que cette proposition: Je suis, j'existe, est nécessairement vraie, toutes les fois que je la prononce, ou que je la conçois en mon esprit.

⁽¹⁴⁾Mais je ne connais pas encore assez clairement ce que je suis, moi qui suis certain que je suis; ⁽¹⁵⁾de sorte que désormais il faut que je prenne soigneusement garde de ne prendre pas imprudemment | quelque autre chose pour moi, ⁽¹⁷⁾et ainsi de ne me point méprendre dans cette connaissance, que je soutiens être plus certaine et plus évidente que toutes celles que j'ai eues auparavant.

⁽¹⁹⁾C'est pourquoi je considérerai derechef ce que je croyais être avant que j'entrasse dans ces dernières pensées; ⁽²¹⁾et de mes anciennes opinions je retrancherai tout ce qui peut être combattu par les raisons que j'ai | tantôt alléguées, ⁽²²⁾en sorte qu'il ne demeure précisément rien que ce qui est entièrement indubitable. ⁽²⁵⁾Qu'est-ce donc que j'ai cru être ci-devant? ^(25a)Sans difficulté, j'ai pensé que j'étais un homme. ⁽²⁶⁾Mais qu'est-ce qu'un homme? ^(26a)Dirai-je que c'est un animal raisonnable? ⁽²⁷⁾Non certes: car il faudrait par après rechercher ce que c'est qu'animal, et ce que c'est que raisonnable, ⁽²⁸⁾et ainsi d'une seule question nous tomberions insensiblement en une infinité d'autres plus difficiles et embarrassées, ⁽²⁹⁾et je ne voudrais pas abuser du peu de temps et de loisir qui me reste, en l'employant à démêler de semblables subtilités. ⁽³¹⁾Mais je m'arrêterai plutôt

звідси? Чи залежу я від тіла і почуттів аж так, що не міг би бути без них? ⁽²⁾Але ж я себе переконав, що у світі немає зовсім нічого, ⁽³⁾жодного неба, жодної землі, жодних умів і тіл. ⁽⁴⁾Та чи настільки ж я переконаний, що немає й мене? ⁽⁵⁾Певна річ, ні, безсумнівно я є, якщо вже себе переконав чи лишень подумав про щось. ^(5a)Проте існує якийсь невідомий мені вельми могутній і вельми хитрий ошуканець, що вживає усе своє вміння, аби ошукувати мене завжди. ⁽⁷⁾Отож, оскільки він мене ошукує, я, без жодного сумніву, є; ⁽⁸⁾то й нехай собі ошукує, скільки його ласка, – ⁽⁹⁾усе одно він не зміг би зробити так, щоби я не був нічим, доки я думатиму, що є чимось. ⁽¹⁰⁾Відтак, добре це обдумавши і ретельно усе дослідивши, слід, нарешті, виснувати, і надалі вважати непорушним, що фраза «я є, я існую» виявляється з необхідності істинною щоразу, як я її вимовляю або ж збагаю в своєму умі.

⁽¹⁴⁾Але я поки ще з достатньою яснотою не пізнав, чим є я, той я, який упевнений, що я є; ⁽¹⁵⁾тож відтепер мені слід ретельно остерегтись того, щоби я був не прийняв нерозважливо за себе якусь іншу річ ⁽¹⁷⁾й відтак не помилився у цьому пізнанні, яке твердо вважаю певнішим і очевиднішим за усі ті, що їх мав раніше.

⁽¹⁹⁾Ось чому я розгляну знову, чим вважав себе, перш, ніж дійти до цих останніх думок, ⁽²¹⁾а також – відсічу від своїх колишніх опіній усе, що може бути спростоване щойно наведеними мною підставами, аби залишилось саме тільки цілковито безсумнівне. ⁽²⁵⁾Чим же вважав я себе досі? ^(25a)Відповідь не складна, я думав, що я – людина. ⁽²⁶⁾Але що ж таке людина? ^(26a)Сказати, що це одушевлена істота, обдарована раціо? ⁽²⁷⁾Певна річ, ні: бо потім слід було б шукати що таке «одушевлена істота» і що таке «обдарована раціо», ⁽²⁸⁾і таким чином через одне питання ми незчутно занурилися би у безліч інших, складніших і заплутаніших, ⁽²⁹⁾а я не хотів би марно перевести ту дрібку часу й дозвілля, що мені лишилась, витративши її на розбирання подібних тонкощів. ⁽³¹⁾Ліпше я тут зупинюсь

à considérer ici les pensées qui naissaient ci-devant d'elles-mêmes en mon esprit, et qui ne m'étaient inspirées que de ma seule nature, lorsque je m'appliquais à la considération de mon être. ⁽²⁾Je me considérais, premièrement, comme ayant un visage, des mains, des bras, ⁽³⁾et toute cette machine composée d'os et de chair, telle qu'elle paraît en un cadavre, laquelle je désignais par le nom de corps. ⁽⁶⁾Je considérais, outre cela, que je me nourrissais, que je marchais, que je sentais et que je pensais, ⁽⁷⁾et je rapportais toutes ces actions à l'âme; ⁽⁸⁾mais je ne m'arrêtais point à penser ce que c'était que cette âme, ⁽⁹⁾ou bien, si je m'y arrêtais, j'imaginai qu'elle était quelque chose extrêmement rare et subtile, comme un vent, une flamme ou un air très délié, ⁽¹⁰⁾qui était insinué et répandu dans mes plus grossières parties. ⁽¹¹⁾Pour ce qui était du corps, je ne doutais nullement de sa nature; car | je pensais la connaître fort distinctement, et, si je l'eusse voulu expliquer suivant les notions que j'en avais, ⁽¹³⁾je l'eusse décrite en cette sorte. ⁽¹⁴⁾Par le corps, j'entends tout ce qui peut être terminé par quelque figure; qui peut être compris en quelque lieu, et remplir un espace en telle sorte ⁽¹⁶⁾que tout autre corps en soit exclu; ⁽¹⁷⁾qui peut être senti, ou par l'attouchement, ou par la vue, ou par l'ouïe, ou par le goût, ou par l'odorat; ⁽¹⁸⁾qui peut être mû en plusieurs façons, non par lui-même, ⁽¹⁹⁾mais par quelque chose d'étranger duquel il soit touché et dont il reçoive l'impression. ^(19a)Car d'avoir en soi la puissance de se mouvoir, de sentir et de penser, je ne croyais aucunement que l'on dût attribuer ces avantages à la nature corporelle; ⁽²²⁾au contraire, je m'étonnais plu|tôt de voir que de semblables facultés se rencontraient en certains corps.

⁽²⁴⁾Mais moi, qui suis-je, maintenant que je suppose qu'il y a quelqu'un qui est extrêmement puissant et, si je l'ose dire, malicieux et rusé, ⁽²⁵⁾qui emploie toutes ses forces et toute son industrie à me tromper? ⁽²⁶⁾Puis-je m'assurer d'avoir la moindre de toutes les choses ⁽²⁸⁾que j'ai attribuées ci-dessus à la nature corporelle?

на розгляді тих думок, які досі, коли я брався до розгляду своєї істоти, самі собою народжувались у моєму умові й навіювались мені самою лише моєю природою. ⁽²⁾Передовсім я розглядав себе як такого, що має обличчя, кисті, руки ⁽³⁾й усю ту складену з кісток і плоті машину, яку я позначав ім'ям «тіло» і яку бачимо навіть у трупа. ⁽⁶⁾Окрім того, я відзначав, що харчуюсь, ходжу, відчуваю і думаю, ⁽⁷⁾й пов'язував усі ці дії з душею. ⁽⁸⁾Проте я майже не зупинявся на тому, щоб подумати, що таке ця душа, ⁽⁹⁾або ж, коли й зупинявся, то виображував її чимось вкрай рідким і тонким, ніби це якийсь вітер чи полум'я, чи дуже розріджене повітря, ⁽¹⁰⁾що продісталось до грубіших частин мого [тіла] і розлився у них. ⁽¹¹⁾Стосовно ж природи тіла я не мав жодних сумнівів. Бо я думав, що пізнав її більш, ніж виразно, і якби захотів пояснити його за допомоги тих понять, які про нього мав, ⁽¹³⁾описував би так. ⁽¹⁴⁾Під тілом я розумію усе, що може бути обмежене якоюсь фігурою; що може перебувати у якомусь місці й заповнювати певний простір в такий спосіб, ⁽¹⁶⁾щоб там виключалося перебування будь-якого іншого тіла; ⁽¹⁷⁾що може бути відчутим чи через дотик, чи через зір, чи через слух, чи через смак, чи через нюх; ⁽¹⁸⁾що може у різноманітний спосіб приводитись у рух – не саме собою, ⁽¹⁹⁾а чимось стороннім, яке його торкнулось і відтиск якого воно отримало. ^(19a)Бо коли йдеться про те, щоб містити в собі спроможність рухатись, відчувати і думати, то я у жодному разі не визнаю, що ми повинні приписувати тілесній природі такі переваги; ⁽²²⁾навпаки, я дивувався радше тоді, коли б бачив, що подібні здатності зустрічаються в деяких тілах.

⁽²⁴⁾Проте я, хто є цим я у мить, коли я припускаю наявність когось гранично могутнього і, якщо наважусь так сказати, злостивого й хитрого, ⁽²⁵⁾хто докладає усіх своїх сил і усього свого вміння, аби ошукати мене? ⁽²⁶⁾Чи можу я утвердитись в тому, що маю бодай найменше з усього, ⁽²⁸⁾приписаного мною вище тілесній природі?

⁽¹⁾Je m'arrête à y penser avec attention, je passe et repasse toutes ces choses en mon esprit, ^(1a)et je n'en rencontre aucune que je puisse dire être en moi. Il n'est pas besoin que je m'arrête à les dénombrer. ⁽²⁾Passons donc aux attributs de l'âme, et voyons s'il y en a quelques-uns qui soient en moi. ⁽³⁾Les premiers sont de me nourrir et de marcher; ^(3a)mais s'il est vrai que je n'aie point de | corps, il est vrai aussi que je ne puis marcher ni me nourrir. ⁽⁵⁾Un autre est de sentir; ^(5a)mais on ne peut aussi sentir sans le corps: ⁽⁶⁾outre que j'ai pensé sentir autrefois plusieurs choses pendant le sommeil, que j'ai reconnu à mon réveil n'avoir point en effet senties. ⁽⁷⁾Un autre est de penser; ^(7a)et je trouve ici que la pensée est un attribut qui m'appartient: ⁽⁸⁾elle seule ne peut être détachée de moi. ⁽⁹⁾Je suis, j'existe: cela est certain; ^(9a)mais combien de temps? ⁽¹⁰⁾A savoir, autant de temps que je pense; ^(10a)car peut-être se pourrait-il faire, si je cessais de penser, que je cesserais en même temps d'être ou d'exister. ⁽¹²⁾Je n'admets maintenant rien qui ne soit nécessairement vrai: ⁽¹³⁾je ne suis donc, précisément parlant, qu'une chose qui pense, ^(13a)c'est-à-dire un esprit, un entendement ou une raison, ⁽¹⁵⁾qui sont des termes dont la signification m'était auparavant inconnue. ^(15a)Or je suis une chose vraie, et vraiment existante; ⁽¹⁶⁾mais quelle chose? ^(16a)Je l'ai dit: une chose qui pense. ⁽¹⁸⁾Et quoi davantage? ^(18a)J'exciterai encore mon imagination, pour chercher si je ne suis point quelque chose de plus. Je ne suis point cet assemblage de membres, que l'on appelle le corps humain; ⁽²⁰⁾je ne suis point un air délié et pénétrant, répandu dans tous ces membres; ⁽²¹⁾je ne suis point un vent, un souffle, une vapeur, ni rien de tout ce que je puis feindre et imaginer, ⁽²²⁾puisque j'ai supposé que tout cela n'était rien, ⁽²³⁾et que, sans changer cette supposition, je trouve que je ne laisse pas d'être certain que je suis quelque chose.

⁽²⁴⁾Mais aussi peut-il arriver que ces mêmes choses, | que je suppose n'être point, parce qu'elles me sont inconnues, ⁽²⁵⁾ne sont point en effet différentes de moi, que je connais? ⁽²⁶⁾Je n'en sais rien; je ne dispute pas maintenant de cela, ⁽²⁷⁾je ne puis donner mon jugement que des choses qui me sont connues: ⁽²⁸⁾j'ai reconnu que j'étais, ^(28a)et je cherche quel je suis, moi que j'ai reconnu être. ⁽²⁹⁾Or il est très | certain que cette notion et connaissance de moi-même, ainsi précisément prise, ⁽³⁰⁾ne dépend point des choses dont l'existence

(1)Я зупиняюсь, щоб уважно це обдумати, раз по раз перебираю всі ці речі в моєму умові ^(1a)і не зустрічаю з-поміж них жодної, яку міг би визнати такою, що є в мені. Мені немає потреби зупинятись на перелічуванні їх. (2)Тож перейдімо до атрибутів душі й подивімось, чи є серед них такі, що перебували б у мені. (3)Передовсім до їх числа належить те, що я харчуюся і ходжу; ^(3a)та коли виявиться істиною, що тіла в мене немає, то істинним буде й те, що я не можу ані ходити, ані харчуватись. (5)Іншим атрибутом є те, що я відчуваю, ^(5a)але відчувати теж не можна без тіла; (6)понад те, раніше я уві сні думав, що відчуваю чимало речей, яких, як доводилось визнавати після пробудження, насправді у жодний спосіб не відчував. (7)Ще одним – те, що я мислю, ^(7a)і тут мені відкривається, що мислення – це атрибут, який мені [справді] належить, ⁽⁸⁾[бо] лише воно не може бути відокремлене від мене. (9)Я є, я існую – це напевне. (9a)Але протягом якого часу? (10)Та протягом того ж, протягом якого мислю. (10a)Бо, можливо, могло б статися так, що, припинивши мислити, я тієї ж миті припинив би й бути або існувати. (12)Зараз я не приймаю нічого, що не було б з необхідності істинним, ⁽¹³⁾відтак, висловлюючись точно, я є лише річ, яка мислить, ^(13a)тобто ум, здатність розуміти або рацію – ⁽¹⁵⁾терміни, значення яких було мені раніш невідоме. ^(15a)Отож, я є річчю справжньою і такою, що насправді існує. (16)Але якою [саме] річчю? (16a)Я вже сказав: річчю, що мислить. (18)А далі? (18a)Я знову включу свою увагу, щоб з'ясувати, чи не є я ще чимось. Аж ніяк не є я ані тим сполученням членів, яке називають людським тілом, ⁽²⁰⁾ані якимось найтоншим і спроможним скрізь проникати повітрям, що розлите по усіх цих членах, ⁽²¹⁾ані вітром, диханням чи парою, ані будь-чим із усього, що можу вигадати і виобразити, ⁽²²⁾адже я припустив, що все це – ніщо, ⁽²³⁾проте, анітрохи не змінивши цього припущення, знаходжу, що не полишив певності у тому, що [сам] я – щось.

⁽²⁴⁾Але ж хіба не може статись так, що усі ті речі, неіснування яких я припустив, бо вони не пізнані мною, ⁽²⁵⁾насправді не відрізняються від мене, мною пізаного? ⁽²⁶⁾Нічого про це не знаю, тому поки щодо цього не сперечаюсь, ⁽²⁷⁾бо можу складати своє судження лише про пізнані мною речі: ⁽²⁸⁾я визнавав, що я є, ^(28a)нині ж шукаю того, яким я є, я, чиє буття мною визнане. ⁽²⁹⁾Однак є вельми певним, що це поняття і пізнання мене самого, якщо розглядати його настільки точно, ⁽³⁰⁾жодним чином не залежить від речей, існування

ne m'est pas encore connue; ni par conséquent, et à plus forte raison, d'aucunes de celles qui sont feintes et inventées par l'imagination. ⁽²⁾Et même ces termes de feindre et d'imaginer m'avertissent de mon erreur; ⁽³⁾car je feindra en effet, si j'imaginai être quelque chose, ⁽⁴⁾puisque imaginer n'est autre chose que contempler la figure ou l'image d'une chose corporelle. ⁽⁵⁾Or je sais déjà certainement que je suis, ⁽⁶⁾et que tout ensemble il se peut faire que toutes ces images-là, ⁽⁷⁾et généralement toutes les choses que l'on rapporte à la nature du corps, ⁽⁸⁾ne soient que des songes ou des chimères. ⁽⁹⁾En suite de quoi je vois clairement que j'aurais aussi peu de raison en disant: j'exciterai mon imagination pour connaître plus distinctement qui je suis, ⁽¹¹⁾que si je disais: je suis maintenant éveillé, et j'aperçois quelque chose de réel et de véritable; ⁽¹²⁾mais, parce que je ne l'aperçois pas encore assez nettement, ⁽¹³⁾je m'endormirai tout exprès, ^(13a)afin que mes songes me représentent cela même avec plus de vérité et d'évidence. ⁽¹⁵⁾Et ainsi, je reconnais certainement que rien de tout ce que je puis com | prendre par le moyen de l'imagination, n'appartient à cette connaissance que j'ai de moi-même, ⁽¹⁷⁾et qu'il est besoin de rappeler et détourner son esprit de cette façon de concevoir, ⁽¹⁸⁾afin qu'il puisse lui-même reconnaître bien distinctement sa nature.

⁽²⁰⁾Mais qu'est-ce donc que je suis? ^(20a)Une chose qui pense. ^(20b)Qu'est-ce qu'une chose qui pense? ⁽²¹⁾C'est-à-dire une chose qui doute, qui conçoit, qui affirme, qui nie, qui veut, qui ne veut pas, qui imagine aussi, et qui sent. ⁽²³⁾Certes ce n'est pas peu si toutes ces choses appartiennent à ma nature. ⁽²⁴⁾Mais pourquoi n'y appartiendraient-elles pas? ^(24a)Ne suis-je pas encore ce même qui doute presque de tout, ⁽²⁵⁾qui néanmoins entends et conçois certaines choses, ⁽²⁶⁾qui assure et affirme celles-là seules être véritables, ^(26a)qui nie toutes les autres, ⁽²⁷⁾qui veut et désire d'en connaître davantage, qui ne veut pas être trompé, ^(27a)qui imagine beaucoup de choses, même quelquefois en dépit que j'en aie, ⁽²⁸⁾et qui en sens aussi beaucoup, comme par l'entremise des organes du corps? ⁽²⁹⁾Y at-il rien de tout cela qui ne soit

яких ще мною не пізнане, а отже, і то з ще більшої підстави, й від жодної речі, вигаданої або винайденної виображенням. ⁽²⁾Навіть самі ці терміни «вигадувати» і «виображувати» попереджають мене про мій заблуд, ⁽³⁾бо, виображуючи, ніби якась річ існує, я б дійсно вигадував, ⁽⁴⁾оскільки виображувати – це ніщо інше, як споглядати фігуру чи образ якоїсь тілесної речі. ⁽⁵⁾Але я вже напевне знаю, що я є, ⁽⁶⁾й, разом із тим, що, цілком можливо, усі ці образи ⁽⁷⁾і взагалі всі речі, яких відносять до тілесної природи, – ⁽⁸⁾самі лише сновидіння або химери. ⁽⁹⁾По цьому я ясно бачу, що казати «я включу своє виображення, щоб виразніше пізнати, ким я є», в мене так само мало підстав, ⁽¹¹⁾як і промовляти: «тепер я прокинувся і сприйняв щось реальне й істинне; ⁽¹²⁾але, оскільки я це не сприйняв ще достатньо точно, ⁽¹³⁾[ліпше] я одразу ж засну знову, ^(13a)щоб сні уявили мені це у істинніший і очевидніший спосіб». ⁽¹⁵⁾Відтак я напевне визнав, що з-поміж речей, які можу осягнути за допомоги виображення, жодна не належить до того знання, яке я маю про самого себе, ⁽¹⁷⁾і що відтак потрібно звернутись до мого уму і відтрутити його від такого способу збагати, ⁽¹⁸⁾аби він сам мав змогу виразніше розпізнати свою природу.

⁽²⁰⁾Але чим же я є? ^(20a)Річчю, яка мислить. ^(20b)А чим є річ, яка мислить? ⁽²¹⁾Тобто річ, яка сумнівається, осягає, стверджує, заперечує, воліє, не воліє, а також виображує і відчуває? ⁽²³⁾Якщо усі згадані речі належать моїй природі, це, певно, не так вже й мало. ⁽²⁴⁾Але чому б вони їй [і справді] не належали? ^(24a)Хіба не один і той самий я майже в усьому сумнівається ⁽²⁵⁾і разом з тим осягає й збагає певні речі, ⁽²⁶⁾підтверджує й стверджує, що лише останні є істинними, ^(26a)заперечує усі інші, ⁽²⁷⁾воліє і бажає пізнати їх більше, не воліє бути ошуканим, ^(27a)багато що виображує (іноді навіть усупереч тому, що має [перед собою]), ⁽²⁸⁾і так само багато відчуває – нібито через посередництво органів тіла? ⁽²⁹⁾Чи знайдеться з-поміж усього цього щось

aussi véritable qu'il est certain que je suis, et que j'existe, quand même je dormirais toujours, et que celui qui m'a donné l'être se servirait de toutes ses forces pour m'abuser? ⁽³⁾Y-t-il aussi aucun de ces attributs qui puisse être distingué de ma pensée, ⁽⁴⁾ou qu'on puisse dire être séparé de moi-même? ^(4a)Car il est de soi si évident que c'est moi qui doute, qui entends, et qui désire, ⁽⁶⁾qu'il n'est pas ici besoin de rien ajouter pour l'expliquer. ⁽⁷⁾Et j'ai aussi certainement la puissance d'imaginer; | ⁽⁸⁾car | encore qu'il puisse arriver (comme j'ai supposé auparavant) que les choses que j'imagine ne soient pas vraies, ⁽⁹⁾néanmoins cette puissance d'imaginer ne laisse pas d'être réellement en moi, ⁽¹⁰⁾et fait partie de ma pensée. ⁽¹¹⁾Enfin je suis le même qui sens, ^(11a)c'est-à-dire qui reçoit et connaît les choses comme par les organes des sens, ⁽¹²⁾puisque en effet je vois la lumière, j'ouïs le bruit, je ressens la chaleur. ⁽¹⁴⁾Mais l'on me dira que ces apparences sont fausses et que je dors. ^(14a)Qu'il soit ainsi; toutefois, à tout le moins il est très certain qu'il me semble que je vois, que j'ouïs, et que je m'échauffe; ⁽¹⁶⁾et c'est proprement ce qui en moi s'appelle sentir, ⁽¹⁷⁾et cela, pris ainsi précisément, n'est rien autre chose que penser. ⁽¹⁹⁾D'où je commence à connaître quel je suis, avec un peu plus de lumière et de distinction que ci-devant.

⁽²⁰⁾Mais je ne me puis empêcher de croire ⁽²¹⁾que les choses corporelles, dont les images se forment par ma pensée, et qui tombent sous le sens, ⁽²³⁾ne soient plus distinctement connues que cette je ne sais quelle partie de moi-même ⁽²⁴⁾qui ne tombe point sous l'imagination: ^(24a)quoiqu'en effet ce soit une chose bien étrange, ⁽²⁵⁾que des choses que je trouve douteuses et éloignées, soient plus clairement et plus facilement connues de moi, que celles qui sont véritables et certaines, et qui appartiennent à ma propre nature. ⁽²⁸⁾Mais je vois bien ce que c'est: ^(28a)mon esprit se plaît de s'égarer, ⁽²⁹⁾et ne se peut encore contenir dans les justes bornes de la vérité. ⁽³⁰⁾Relâchons-lui donc encore une fois la bride, |

настільки ж істинне, наскільки певне те, що я є і що я існую, навіть якби я завжди спав, а той, хто дав мені буття, докладав усіх своїх сил, щоб увести мене в оману? ⁽³⁾А чи знайдеться хоча б один з-поміж цих атрибутів, який можна було б відрізнити від мого мислення ⁽⁴⁾чи про який можна було б сказати, що він є чимось окремим від мене самого? ^(4a)Бо те, що саме я є тим, що сумнівається, розуміє і бажає, з самого себе настільки очевидне, ⁽⁶⁾що для пояснення цього тут непотрібно нічого додавати. ⁽⁷⁾Не менше певності й у тому, що я маю спроможність виображувати, ⁽⁸⁾бо хоча може статись (як я припустив раніше), що виображувані мною речі неістинні, ⁽⁹⁾усе ж [сама] ця спроможність виображувати не припинить реально перебувати в мені ⁽¹⁰⁾й складати частину мого мислення. ⁽¹¹⁾Нарешті, я є й тим, хто відчуває, ^(11a)тобто сприймає і пізнає речі нібито через органи почуттів, ⁽¹²⁾бо я у дійсності бачу світло, чую шум, відчуваю тепло. ⁽¹⁴⁾Але, скажуть мені, це все хибні видимості, а я сплю. ^(14a)Хай так, тим не менш вельми певним є принаймні те, що мені здається, що я бачу, чую і зігріваюсь; ⁽¹⁶⁾це, власне, є тим, що називається в мені відчуттям ⁽¹⁷⁾і, узятє настільки точно, воно не є нічим іншим, крім як мисленням. ⁽¹⁹⁾Відтепер я починаю трохи ясніше і виразніше, ніж перед тим, пізнавати, яким я є.

⁽²⁰⁾Проте я не в змозі завадити собі вважати, ⁽²¹⁾що тілесні речі, образи яких формуються моїм мисленням і які улягають почуттям, ⁽²³⁾виразніше пізнані мною, ніж ота невідомо яка частка мене самого, ⁽²⁴⁾що не улягає виображенням: ^(24a)хоч насправді було б дуже дивно, ⁽²⁵⁾якби речі, які я вважаю сумнівними і далекими, пізнавались мною ясніше і легше, ніж ті, що є істинними й певними і належать до моєї власної природи. ⁽²⁸⁾Але я добре бачу, в чому тут справа: ^(28a)моєму умові до вподоби зблуджувати на манівці, ⁽²⁹⁾він ще не може триматись у достеменних межах істини. ⁽³⁰⁾То попустімо ще раз йому віжки,

⁽¹⁾afin que, venant ci-après à la retirer doucement et à propos, ⁽²⁾nous le puissions plus facilement régler et conduire.

⁽³⁾Commençons par la considération des choses les plus communes, et que nous croyons comprendre le plus distinctement, ⁽⁴⁾à savoir les corps que nous touchons et que nous voyons. ⁽⁵⁾Je n'entends pas parler des corps en général, car ces notions générales sont d'ordinaire plus confuses, ⁽⁷⁾mais de quelqu'un en particulier. ⁽⁸⁾Prenons pour exemple ce morceau de cire qui vient d'être tiré de la ruche: ⁽⁹⁾il n'a pas encore perdu la douceur du miel qu'il contenait, ⁽¹⁰⁾il retient encore quelque chose de l'odeur des fleurs dont il a été recueilli; ⁽¹¹⁾sa couleur, sa figure, sa grandeur, sont apparentes; ⁽¹²⁾il est dur, il est froid, on le touche, ^(12a)et si vous le frappez, il rendra quelque son. ⁽¹³⁾Enfin toutes les choses qui peuvent distinctement faire connaître un corps, se rencontrent en celui-ci.

⁽¹⁵⁾Mais voici que, cependant que je parle, on l'approche du feu: ⁽¹⁶⁾ce qui y restait de saveur s'exhale, l'odeur s'évanouit, ⁽¹⁷⁾sa couleur se change, sa figure se perd, sa grandeur augmente, il devient liquide, ⁽¹⁸⁾il s'échauffe, à peine le peut-on toucher, ^(18a)et quoiqu'on le frappe, il ne rendra plus aucun son. ⁽¹⁹⁾La même cire demeure-t-elle après ce changement? ^(19a)Il faut avouer qu'elle demeure; ⁽²⁰⁾et personne ne le peut nier. ⁽²¹⁾Qu'est-ce donc que l'on connaissait en ce morceau de cire avec tant de distinction? ⁽²²⁾Certes ce ne peut être rien de tout ce que j'y ai remarqué par l'entremise des sens, ⁽²³⁾puisque | toutes les choses qui tombaient sous le goût, ou l'odorat, ou la vue, ou l'attouchement, ou l'ouïe, ⁽²⁴⁾se trouvent changées, ⁽²⁵⁾et cependant la même cire demeure. ⁽²⁶⁾Peut-être était-ce ce que je pense maintenant, ^(26a)à savoir que la cire n'était pas ni cette douceur du miel, ni cette agréable odeur des fleurs, ⁽²⁷⁾ni cette blancheur, ni cette figure, ni ce son, ⁽²⁸⁾mais seulement un corps qui un peu auparavant me paraissait sous ces formes, ⁽²⁹⁾et qui maintenant se fait remarquer sous d'autres. ^(29a)Mais qu'est, précisément parlant, que j'imagine, lorsque je la conçois en cette sorte? ⁽³¹⁾Considérons-le attentivement,

⁽¹⁾щоб потім, за слухної нагоди, непомітно натягнувши їх, ⁽²⁾ми могли легше керувати ним і спрямовувати його.

⁽³⁾Почнемо з розгляду речей найзагальнопоширеніших, тих, що, як ми вважаємо, ми досягаємо найвиразніше, ⁽⁴⁾себто з тіл, яких ми торкаємось і які бачимо. ⁽⁵⁾Я збираюсь говорити не про тіла взагалі, адже ці загальні поняття зазвичай більш плутані, ⁽⁷⁾а про якесь одне тіло зокрема. ⁽⁸⁾Візьмемо для прикладу ось-цей шматок воску, щойно видобутий з вулика: ⁽⁹⁾він ще не втратив солодкості того меду, якого містив, ⁽¹⁰⁾і зберіг ще щось від запаху квітів, з яких його було зібрано; ⁽¹¹⁾його колір, фігура, розміри є наочними; ⁽¹²⁾він твердий, холодний, до нього можна доторкнутись, ^(12a)а якщо по ньому вдарити, він видасть якийсь звук. ⁽¹³⁾Тож, у решті решт, в цьому тілі зустрічаються усі ті речі, що дають змогу виразно пізнати тіло.

⁽¹⁵⁾Та ба, доки я це кажу, його наближають до вогню: ⁽¹⁶⁾і от від залишків смаку вже немає й сліду, запах вивірюється, ⁽¹⁷⁾його колір змінюється, фігура втрачає обриси, розміри збільшуються, він стає рідким, ⁽¹⁸⁾нагрівається так, що ледве-ледве торкнешся, ^(18a)а якщо вдарити по ньому – не видасть жодного звуку. ⁽¹⁹⁾Чи залишиться віск тим самим внаслідок цих змін? ^(19a)Слід визнати, що залишається, ⁽²⁰⁾ніхто не в змозі це заперечити. ⁽²¹⁾То що ж тоді пізнали ми в цьому шматкові воску з такою виразністю? ⁽²²⁾Напевне нічого з усіх тих речей, що я їх у ньому відзначив за допомоги відчуттів, ⁽²³⁾адже все, що улягало б смаку чи нюху, чи зору, чи дотику, чи слуху, ⁽²⁴⁾азнало змін, ⁽²⁵⁾а от віск залишається тим самим. ⁽²⁶⁾Можливо, [тоді] було те, про що я думаю зараз, ^(26a)а саме: що віск не був ані тією солодкістю меду, ані тим приємним запахом квітів, ⁽²⁷⁾ані тією білизою, ані тією фігурою, ані тим звуком, ⁽²⁸⁾а лише тілом, яке трохи раніше з'являлось мені під цими формами, ⁽²⁹⁾нині ж позначається іншими. ^(29a)Але чим, висловлюючись точно, є те, що я виображаю, коли я збагаю цей віск у такий-от спосіб? ⁽³¹⁾Розгляньмо це уважно,

et éloignant toutes les choses qui n'appartiennent point à la cire, ⁽²⁾voyons ce qui reste. ^(2a)Certes il ne demeure rien que quelque chose d'étendu, de flexible et de muable. ⁽³⁾Or qu'est-ce que cela: flexible et muable? ⁽⁴⁾N'est-ce pas que j'imagine que cette cire étant ronde est capable de devenir carrée, et de passer du carré en une figure triangulaire? ⁽⁶⁾Non certes, ce n'est pas cela, ^(6a)puisque je la conçois capable de recevoir une infinité de semblables changements, ⁽⁸⁾et je ne saurais néanmoins parcourir cette infinité par mon imagination, ⁽⁹⁾et par conséquent cette conception que j'ai de la cire ne s'accomplit pas par la faculté d'imaginer.

⁽¹⁰⁾Qu'est-ce maintenant que cette extension? ^(10a)N'est-elle pas aussi inconnue, ⁽¹¹⁾puisque dans la cire qui se fond elle augmente, et se trouve encore plus grande quand elle est entièrement fondue, ⁽¹²⁾et beaucoup plus encore quand la chaleur augmente davantage? ⁽¹³⁾Et je ne con|cevrais pas clairement et selon la vérité ce que c'est que la cire, ⁽¹⁴⁾si je ne pensais qu'elle est capable de recevoir plus de variétés selon l'extension, ⁽¹⁵⁾que je n'en ai jamais imaginé. ⁽¹⁶⁾Il faut donc que je tombe d'accord, que je ne saurais pas même concevoir par l'imagination ce que c'est que cette cire, ⁽¹⁷⁾et qu'il n'y a que mon entendement seul qui le conçoive, ⁽¹⁸⁾je dis ce morceau de cire en particulier, car pour la cire en général, il est encore plus évident. ⁽¹⁹⁾Or quelle est cette cire, qui ne peut être conçue que par l'entendement ou l'esprit? ⁽²⁰⁾Certes c'est la même que je vois, que je touche, que j'imagine, ⁽²¹⁾et la même que je connaissais dès le commencement. ⁽²²⁾Mais ce qui est à remarquer sa perception, ou bien l'action par laquelle on l'aperçoit, n'est point une vision, ni un attouchement, ni une imagination, ⁽²⁴⁾et ne l'a jamais été, quoiqu'il le semblât ainsi auparavant, | ^(24a)mais seulement une inspection de l'esprit, ⁽²⁵⁾laquelle peut être imparfaite et confuse, comme elle était auparavant, ⁽²⁶⁾ou bien claire et distincte, comme elle est à présent, ⁽²⁷⁾selon que mon attention se porte plus ou moins aux choses qui sont en elle, et dont elle est composée.

⁽²⁹⁾Cependant je ne me saurais trop étonner quand je considère combien mon esprit a de faiblesse, et de pente qui le porte insensiblement dans l'erreur. ⁽³⁰⁾Car encore que sans parler

і, відсторонившись від усього, що не належить воскові, ⁽²⁾подивімося, що залишиться. ^(2a)Напевне, не зостанеться нічого, крім чогось протяжного, піддатливого і мінливого. ⁽³⁾А що це таке – піддатливе і мінливе? Чи не моє виображування того, що цей віск, хоч і круглий, здібний набути квадратної або трикутної фігури? ⁽⁶⁾Ні, певна річ, не це, ^(6a)адже я збагаю його як здібного зазнавати безлічі подібних змін, ⁽⁸⁾проте не спроможний оббігти цю безліч своїм виображенням, ⁽⁹⁾відтак те збагання воску, яке я маю, не створюється здатністю виображувати.

⁽¹⁰⁾А що ж тоді таке ця протяжність? ^(10a)Чи й вона не так само невідома, ⁽¹¹⁾адже у воскові, що розтоплюється, вона збільшується, стаючи ще більшою, коли він розтопиться остаточно, ⁽¹²⁾і значно більшою понад те, коли тепло зросте ще? ⁽¹³⁾Тож я не збагнув би ясно і згідно з істиною, що таке віск, ⁽¹⁴⁾якби не думав, що він, коли йдеться про протяжність, здатен набувати значно численніших варіацій, ⁽¹⁵⁾ніж я колись би міг виобразити. ⁽¹⁶⁾Тож мені слід погодитись, що за допомоги виображення я не міг би навіть збагнути, що таке цей віск, ⁽¹⁷⁾і що сама лише здатність розуміти збагає його, – ⁽¹⁸⁾кажу про цей-ось шматок воску зокрема, адже для воску взагалі це є ще очевиднішим. ⁽¹⁹⁾Але яким є цей віск, що може бути збагнений лише здатністю розуміти або умом? ⁽²⁰⁾Це напевне той самий, що я бачу, торкаюся, виображую ⁽²¹⁾і той самий, що я пізнав [як віск] ще на початку. ⁽²²⁾Але слід зазначити, що його сприймання або та дія, через яку його сприймають, є не баченням [очей], і не доторкуванням, і не виображуванням, ⁽²⁴⁾і ніколи ними не було, хоча б раніше це так здавалося, ^(24a)а лише умовим розглядом, ⁽²⁵⁾який може бути недосконалим і плутаним, як-от раніше, ⁽²⁶⁾або ж ясним і виразним, як нині, ⁽²⁷⁾залежно від того, більшою чи меншою мірою моя увага звертається до речей, що містяться у цьому воскові, і з яких його складено.

⁽²⁹⁾Проте я навіть не знаю, де має бути межа моєму здивуванню, коли я розглядаю, наскільки ж мій ум слабкий і схильний невідчутно уводити мене у заблуд. ⁽³⁰⁾Бо хоча я розглядаю все це безмовно,

je considère tout cela en moi-même, ⁽¹⁾les paroles toutefois m'arrêtent, ^(1a)et je suis presque trompé par les termes du langage ordinaire; ⁽²⁾car nous disons que nous voyons la même cire, ⁽³⁾si on | nous la présente, et non pas que nous jugeons que c'est la même, de ce qu'elle a même couleur et même figure: ⁽⁴⁾d'où je voudrais presque conclure, ⁽⁵⁾que l'on connaît la cire par la vision des yeux, et non par la seule inspection de l'esprit, ⁽⁶⁾si par hasard je ne regardais d'une fenêtre des hommes qui passent dans la rue, ⁽⁷⁾à la vue desquels je ne manque pas de dire que je vois des hommes, tout de même que je dis que je vois de la cire; ⁽⁹⁾et cependant que vois-je de cette fenêtre, sinon des chapeaux et des manteaux, qui peuvent couvrir des spectres ou des hommes feints qui ne se remuent que par ressorts? ⁽¹⁰⁾Mais je juge que ce sont de vrais hommes, ⁽¹¹⁾et ainsi je comprends, par la seule puissance de juger qui réside en mon esprit, ce que je croyais voir de mes yeux.

⁽¹³⁾Un homme qui tâche d'élever sa connaissance au-delà du commun, doit avoir honte de tirer des occasions de douter des formes et des termes de parler du vulgaire; ⁽¹⁵⁾j'aime mieux passer outre, et considérer, si je concevais avec plus d'évidence et de perfection ce qu'était la cire, ⁽¹⁷⁾lorsque je l'ai d'abord aperçue, et que j'ai cru la connaître par le moyen des sens extérieurs, ⁽¹⁸⁾ou à tout le moins du sens commun, ainsi qu'ils appellent, c'est-à-dire de la puissance imaginative, ⁽¹⁹⁾que je ne la conçois à présent, après avoir plus exactement examiné ce qu'elle est, et de quelle façon elle peut être connue. ⁽²¹⁾Certes il serait ridicule de mettre cela en doute. ⁽²²⁾Car, qu'y avait-il dans cette première perception qui fût distinct et évident, ⁽²³⁾et | qui ne pourrait pas tomber en même sorte dans le sens du moindre des animaux? ⁽²⁴⁾Mais quand je distingue la cire d'avec ses formes extérieures, ⁽²⁵⁾et que, tout de même que si je lui avais ôté ses vêtements, je la considère toute nue, ⁽²⁶⁾certes, quoiqu'il se puisse encore rencontrer quelque erreur dans mon jugement, je ne la puis concevoir de cette sorte sans un esprit humain.

в самому собі, ⁽¹⁾все ж слова мене зупиняють, ^(1a)термінам повсякденної мови майже вдається ошукати мене; ⁽²⁾адже ми кажемо, що бачимо той самий віск, ⁽³⁾щойно нам на нього вкажуть, а не те, що ми судимо, ніби це – той самий віск, бо у нього той самий колір і та сама фігура; ⁽⁴⁾звідси я вже майже хотів зробити висновок, ⁽⁵⁾що віск пізнають через бачення очей, а зовсім не через сам лише умовий розгляд, і зробив би, ⁽⁶⁾якби випадково не поглянув з вікна на людей, що простують вулицею; ⁽⁷⁾побачивши їх, я одразу ж кажу, що бачу людей, так само, як казав, що бачу віск, ⁽⁹⁾проте у тому вікні я побачив лише капелюхи і плащі, якими можуть бути покритими привиди чи удавані люди, що рухаються лише завдяки пружинам. ⁽¹⁰⁾Але я суджу, що це – справді люди, ⁽¹¹⁾а, отже, через саму лише здатність судити, що міститься у моєму умові, досягаю те, що вважав побаченим очима.

⁽¹³⁾Людині, що намагається у своєму пізнанні підвестись над [пересічною] більшістю, мало би бути соромно користатись нагодами для сумніву, заснованими на способах висловлювання і словах, уживаних юрбою; ⁽¹⁵⁾тож волію за краще піти далі й розглянути, коли саме я збагнув, що таке віск, у очевидніший і досконаліший спосіб: ⁽¹⁷⁾спершу, коли я його сприймав і вважав, що пізнаю, за допомоги зовнішніх почуттів ⁽¹⁸⁾чи принаймні спільного почуття, як його називають, себто виображувальної спроможності, – , ⁽¹⁹⁾чи тепер, коли точніше дослідив, чим він є і у який спосіб може бути пізнаний? ⁽²¹⁾Певна річ, було б смішно мати з цього приводу якісь сумніви. ⁽²²⁾Бо що у тому першому сприйнятті було виразним і очевидним, ⁽²³⁾таким, що у той самий спосіб не було б доступним і почуттю найменшої з тварин? ⁽²⁴⁾Коли ж я розрізняю віск і його зовнішні форми ⁽²⁵⁾і, немовби позбавивши його усіх шат, розглядаю його цілковито оголеним, ⁽²⁶⁾то, певна річ, ніяк не можу збагнути його у такий спосіб без людського уму, хоча б у моє судження ще й міг проникнути якийсь заблуд.

Mais enfin que dirai-je de cet esprit, c'est-à-dire de moi-même?
⁽²⁾Car jusques ici je n'admets en moi autre chose qu'un esprit. ⁽³⁾Que prononcerai-je, dis-je, de moi qui semble concevoir avec tant de | netteté et de distinction ce morceau de cire? ⁽⁴⁾Ne me connais-je pas moi-même, non seulement avec bien plus de vérité et de certitude, mais encore avec beaucoup plus de distinction et de netteté? ⁽⁶⁾Car si je juge que la cire est, ou existe, de ce que je la vois, ⁽⁷⁾certes il suit bien plus évidemment que je suis, ou que j'existe moi-même, de ce que je la vois. ⁽⁹⁾Car il se peut faire que ce que je vois ne soit pas en effet de la cire; ⁽¹⁰⁾il peut aussi arriver que je n'aie pas même des yeux pour voir aucune chose; ⁽¹¹⁾mais il ne se peut pas faire que lorsque je vois, ou (ce que je ne distingue plus) ⁽¹³⁾lorsque je pense voir, que moi qui pense ne soit quelque chose. ⁽¹⁴⁾De même, si je juge que la cire existe, de ce que je la touche, ⁽¹⁵⁾il s'ensuivra encore la même chose, à savoir que je suis; ⁽¹⁶⁾et si je le juge de ce que mon imagination me le persuade, ou de quelque autre cause que ce soit, ⁽¹⁷⁾je conclurai toujours la même chose. ^(17a)Et ce que j'ai re | marqué ici de la cire, ⁽¹⁸⁾se peut appliquer à toutes les autres choses qui me sont extérieures, et qui se rencontrent hors de moi.

⁽¹⁹⁾Or si la notion ou la connaissance de la cire semble être plus nette et plus distincte, après qu'elle a été découverte ⁽²⁰⁾non seulement par la vue ou par l'attouchement, mais encore par beaucoup d'autres causes, ⁽²¹⁾avec combien plus d'évidence, de distinction et de netteté, me dois-je connaître moi-même, ⁽²³⁾puisque toutes les raisons qui servent à connaître et concevoir la nature de la cire, ou de quelque autre corps, ⁽²⁵⁾prouvent beaucoup plus facilement et plus évidemment la nature de mon esprit? ⁽²⁶⁾Et il se rencontre encore tant d'autres choses en l'esprit même, qui peuvent contribuer à l'éclaircissement de sa nature, ⁽²⁸⁾que celles qui dépendent du corps, comme celles-ci, ne méritent quasi pas d'être nombrées.

⁽³⁰⁾Mais enfin me voici insensiblement revenu où

Але що мені, зрештою, сказати про цей ум, себто про мене самого? (2)Бо ж досі я не припускав [існування] у мені жодної речі, окрім уму. (3)Отож, яким буде мій вирок стосовно мене, того мене, котрий, здається, так чітко і виразно збагнув цей шматок воску? (4)Чи не пізнаю я самого себе не тільки ще істинніше і певніше, але й також ще виразніше і чіткіше? (6)Адже якщо я, через те, що бачу віск, суджу про те, що він є, або існує, (7)то, напевне, з того, що я його бачу, ще очевидніше впливає, що є я, або що існую я сам. (9)Бо може бути, що бачене мною не є у дійсності воском; (10)може статись також, що я навіть не маю очей, аби бачити бодай щось; (11)але не може бути, щоб коли я бачу або (цих речей я більше не розрізняю) (13)думаю що бачу, те я, яке думає, не було чимось. (14)Так само, якщо я, через те, що торкаюсь воску, суджу, що він існує, (15)то, знову ж, звідси впливатиме те саме, тобто – що я є; (16)і навіть якщо я суджу так, бо мене в тому переконує моє виображення, чи з будь-якої іншої причини, (17)я завжди висновуватиму те саме. (17a)Й усе, помічене мною тут у зв'язку із воском, (18)може бути застосоване до усіх інших речей, що є мені зовнішніми і зустрічаються поза мною.

(19)Отже, якщо поняття чи пізнання воску видається чіткішим і виразнішим, коли його відкрито (20)не тільки через зір чи дотик, а ще й через багато інших чинників, (21)то наскільки ж очевидніше, виразніше і чіткіше повинен я пізнавати самого себе, (23)адже усі ті підстави, що служать пізнанню і збаганню природи воску чи якогось іншого тіла, (25)значно легше і очевидніше доводять природу мого уму? (26)Але в самому умові міститься ще стільки інших речей, які можуть сприяти роз'ясненню його природи, (28)що речі, залежні від тіла, як-от щойно розглянуті, навряд чи заслуговують на те, щоб їх тут перелічувати.

(30)Ось, нарешті, я непомітно повернувся туди, куди

je voulais; ⁽¹⁾ car, puisque c'est une chose qui m'est à présent connue, qu'à proprement parler nous ne concevons les corps que par la faculté d'entendre qui est en nous et non point par l'imagination ni par les sens, ⁽³⁾ et que nous ne les connaissons pas de ce que nous les voyons, ou que nous les touchons, ⁽⁴⁾ mais seulement de ce que nous les concevons par la pensée, ⁽⁵⁾ je connais évidemment qu'il n'y a rien qui me soit plus facile à connaître que mon esprit. ⁽⁶⁾ Mais, parce qu'il est presque impossible de se défaire si promptement d'une ancienne opinion ⁽⁷⁾ il sera bon | que je m'arrête un peu en cet endroit, ^(7a) afin que, par la longueur de ma méditation, j'imprime plus profondément en ma mémoire cette nouvelle connaissance.

*Французський текст подано за Аданом і Танері (t. IX.I); його в цьому виданні не розбито на нумеровані рядки, оскільки він є лише авторизованим перекладом, а не текстом самого Декарта.

Бокові цифри

у кутових дужках < > – початок відповідної сторінки у першому виданні французького перекладу «Медитацій» (1647); безпосередньо в тексті початок відповідної сторінки позначено символом | (в рядку напроти цифри);

у фігурних дужках { } – початок відповідної сторінки t. IX.I видання Адана-Танері; безпосередньо в тексті початок відповідної сторінки позначено символом | (в рядку напроти цифри).

Латинський і французький тексти містять чимало відмінностей, оглядові яких присвячено статтю Олега Хоми в XIII числі журналу *Sententiae* (<http://philosophy.ua/ua/anns?doc:int=229>). Для полегшення порівнянь всі чотири тексти містять наскрізну пагінацію у вигляді цифри в круглих дужках (верхній регістр); така цифра вказує на номер рядка латинського тексту і початок певного речення чи частини речення (повне відтворення структури рядків латинської версії у французькому і українських перекладах, на жаль, неможливе); завдяки цьому невеликі за обсягом фрази виявляються нумерованими, що дає змогу легко відшукати їхні еквіваленти в інших стовпчиках.

Текст перекладено Олегом Хомою.

волів [на початку]. ⁽¹⁾Адже, оскільки я тепер пізнав, що ми, власне кажучи, збагаємо тіла лише через наявну в нас здатність розуміти, а не через виображення чи почуття, ⁽³⁾і що ми пізнаємо їх не з того, що бачимо або торкаємось, ⁽⁴⁾а лише з того, що збагаємо їх думкою, – ⁽⁵⁾я знаю з очевидністю: ніщо не пізнається мною легше, ніж мій ум. ⁽⁶⁾Та оскільки майже неможливо так швидко здихатися старої опінії, мені ⁽⁷⁾було б добре трохи зупинитись на цьому місці, ^(7a)щоб через тривалу медитацію глибше відтиснути у своїй пам'яті це нове пізнання.